

52836
2

სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართვე. ფილიალი
ГРУЗИНСКИЙ ФИЛИАЛ АКАДЕМИИ НАУК СССР

ქმან, ისტორიისა და მაცოდ. კულტურის ინსტიტუტა აკად. ნ. მარბას სსს.
Ин-нр языка, истории и матер. культуры им. акад. Н. Я. Марра

Handwritten signature

მ ა ს ე ლ ე ბ ი

საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის

МАТЕРИАЛЫ

ПО ИСТОРИИ ГРУЗИИ И КАВКАЗА

საპირველი II გამოცემა

ბზონობი
1937

ენის, ისტორიისა და მატერ. კულტურის ინსტიტუტი აკად. ნ. მარის სახ.
ИН-Г ЯЗЫКА, ИСТОРИИ И МАТЕР. КУЛЬТУРЫ им. акад. Н. Я. МАРРА

საქმე - გ. მარიაშვილი

მ ა ს ა ლ ე ბ ი

საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის

МАТЕРИАЛЫ

К ИСТОРИИ ГРУЗИИ И КAVKAZA

*ფ. 51236
2
შ*

მ ა კ ვ მ თ ი II ვ ы п у с к

სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის გამომცემლობა

ტ ბ ი ლ ი ს ი

1 9 3 3

Т Б И Л И С И

9(С41+С4)J(001)

დაიბეჭდა სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის
საქართველოს ფილიალის განკარგულებით

Напечатано по распоряжению Грузинского Филиала АН СССР

რედ. ს. ჯანაშია

ტექრედ. შ. ჭუმბურიძე

მთავლიტი № კ-636 შეკვ. № 349 ტირაჟი 1.000
სსრკ მეცნ. აკად. საქართვე. ფილიალის სტამბა,
აკ. წერეთლის ქუჩა № 5-7. ტელეფ. № 3-74-66

მ ა კ ა რ ს უ ბ უ ა

«ხაჯალური» და «დადიანური».

I

1923 წელს, სამეგრელოში მოგზაურობის დროს, მეგრულ ენაზე პუშაობის პროცესში, შემთხვევა მომეცა ჩემი უშუალო დაკვირვების ობიექტად გამხდარიყო ზემო-სამეგრელოს მთიანი ნაწილი, ეგრედწოდებული ლაკადა, რომლის საკმაოდ მნიშვნელოვან პუნქტს (როგორც ეკონომიურად, ისე კულტურულად) აღმოსავლეთის მხრით წარმოადგენს სოფ. კურზუ. ადგილობრივმა გლეხმა, ოხნოცდნახუთი წლის მოხუცმა, ქ. ქუთარიაშვილმა, მიახლოებით, სხვათა შორის, ერთი ებიზოდი ბატონყმობის დროიდან: საკითხი ეხებოდა ერთ-ერთი მეზობლის (გვარად დადიანის) მიერ თავისი ყმის, გიო ბერულას, დასჯას „ურჩობისათვის“, რაც გამოიხატებოდა თურმე იმაში, რომ ხსენებულ ყმის კატეგორიული უარი განუცხადებია მაზე ახლად დაკისრებულ მოულოდნელ ბეგარაზე—მთიდან საზამთროდ შეშის ჩამოტანაზე. უარის თქმა გამოწვეული იყო თურმე იმ მოსაზრებით, რომ ამაზე თანხმობის გამოცხადებით ადვილად შეიძლებოდა ასეთი ვალდებულება საშვილიშვილოდ გადასცემოდა შთამომავლობას.

ხსენებული მათქვამი, ქ. ქუთარიაშვილი, როგორც თვითმხილველი და თანდამხდური ამბობს:

„... საჯალური უჯობოდეს დო თინა ქიგედვეს გიოს კესერს. ართი თუთას ქიგედვდღ თინა. საჯალური უჯობოდ რკინაშ უჯკვის; ჯაჭვი უჯგურა რდგ ოთხი-ხუთი კოჩიში ოღალარი რკინა. კვდაჟი გითოქკირილი რდგ დო თექ გაითიღანდეს ართი დუს, ნამუსით რკინაში რგოლი უღუდუ. თი რგოლს გალე დირეს ქიკლურდვანდეს დო მაჟირა დუდი კოს კესერს გეძვდღ დო კვლერი რდგ კვლათ. სორგვდღ დიხას უკულნეშის“.

თარგმანი: — „საჯალურს“ ეძახდნენ და ის დაადვეს გიოს კესერს. ერთ თვეს ედვა ის. საჯალური ერთჯა რკინის ჯაჭვს; ჯაჭვივით იყო გაჭედელი ოთხი-ხუთი კაცის სატარებელი რკინა. კედელი მალა გამოკირილი იყო და იქ გაიტანდნენ ერთ თავს, რომელსაც ჰქონდა რკინისავე რგოლი. ამ რგოლს გარედან დირეს გაუყრიდნენ ხოლმე და მეორე თავი კაცს კისერზე ედვა, — დაკეტილი იყო კლიტით. ეყარა მიწაზე შემდეგ“.

თბრობის ამ მოტანილ ნაწყვეტიდან ირკვევა ორი გარემოება: პირველი—საჯალური არის რკინის ჯაჭვი, როგორც ეს ხაზგასმით

აქვს აღნიშნული მათქვამს—და გამოყენებულია ყმების დასასაჯლო იარაღად: მეორე—ხაჯალური ყოფილა სპეციალური კონსტრუქციის, ადამიანის კისერზე დასადები, შიმიე ჯაჭვი.

ქვევით, გამოკვლევის სათანადო ადგილას, მე ვუჩვენებ, რომ სწორედ ხსენებულ სოფლიდან (კურზუდან) ასეთივე დადანიისეული ჯაჭვი 1908 წლის თარიღით ჩანს ჩამოტანილი თედო სახოკიას მიერ, სიძველეთა მუზეუმში გადასაცემად, ხოლო ახლა კი ჩვენთვის იბადება ერთი ძირითადი საკითხი: ხაჯალური, როგორც ადამიანთა დასასაჯელად ხმარებული, კისერზე შემოსაკრავი სპეციალური კონსტრუქციის ჯაჭვი, იყო თუ არა გავრცელებული, კერძოდ სამეგრელოსა და საერთოდ საქართველოს რომელიმე ნაწილში ბატონყმობის დროს, ან და მისი გადავარდნის ახლო ხანებში, და ენობრივ სინამდვილეში თუ შეინიშნება მისი არსებობა ბატონყმობის მომდევნო მანძილზე, თვით უახლოეს ეპოქამდე?

ამ ძირითადი საკითხების გასარკვევად ჩვენ უნდა მოვიშველიოთ სამი სხვადასხვა დარგის ფაქტები:

I. სალიტერატურო ძეგლები, II. მატერიალური კულტურის ნაშთები და III. ცოცხალი ენის მასალები.

I. სალიტერატურო ძეგლები.

მე ქვემოთ შევხები ერთ-ერთ უცხოურ სალიტერატურო ძეგლს, სადაც ლაპარაკია ადამიანის დასაპატიმრებელ ჯაჭვზე, რომელთანაც დაკავშირებული უნდა იყოს არა მარტო ხაჯალურის ტიპის იარაღები და მაშინ დაწვრილებით გავარჩევთ მსგავს ჯაჭვების გენეზისის საკითხს, ხოლო აქ მოვიტანოთ სათანადო ადგილები უცხოურ, თუ ადგილობრივ ენებზე შესრულებულ სალიტერატურო ძეგლებიდან:

1. როგორც ცნობილია, მე-17-ე საუკუნის პირველ ნახევარში (და შემდეგაც) საქართველოს ფარგლებში ხანგრძლივად უცხოვრიათ იტალიიდან მოვლინებულ კათოლიკე მისიონერებს, რომლებიც ცდილობდნენ ადგილობრივ მკვიდრთათვის ჩაენერგათ კათოლიკური ეკლესიის უპირატესობანი მართლმადიდებლობის წინაშე და ამ მიზნით განსაკუთრებული ყურადღებით ეკიდებოდნენ ხალხის დაბალ ფენებს, რათა მათში დაემსახურებიათ სიყვარული და პატივისცემა, რომ შემდეგ, შედარებით, ადვილი ყოფილიყო რომის პაპის გავლენის დამკვიდრება ადგილობრივ მცხოვრებთა შორის. ამ მიზნით მოვლინებულ მისიონერებს ჰქონდათ სპეციალური დავალება, უხდებოდათ ხალხთა ყოველმხრივი შესწავლა: იქნებოდა ის ზნეჩვეულება, პოლიტიკური წესწყობილება, ქვეყნის სოციალ-ეკონომიური ვითარება, სამეურნეო ორგანიზაცია, ენისა და კულტურის საკითხები, თუ სხვა. მათ შორის არა იშვიათად აღმოჩნდებოდა ხოლმე მისიო-

ნერი მწერალი, მხატვარი და ასე შემდეგ. ცნობილია, მაგალითად, რომ ამ მისიონერთა რიგებში ერთი ერთერთი თვალსაჩინო მწერალი — არქანჯელო ლამბერტი, რომლის კალამს ეკუთვნის თავისი დროისათვის ფრიად მნიშვნელოვანი ნაშრომი „სამეგრელოს აღწერა“. ხსენებული მწერალი დიდი ხნით დარჩენილა საქართველოში საერთოდ, ხოლო კერძოდ სამეგრელოს ფარგლებში მისი მოღვაწეობა უდრის 18 წელიწადს. ბუნებრივია, რომ ამ ხნის განმავლობაში ადგილობრივი ცხოვრებით დაინტერესებული მწერალი-მისიონერი ადვილად შეისწავლიდა მკვიდრთა შორის არსებულ სოციალ-ეკონომიურსა და კულტურულ ვითარებას, თვით უმნიშვნელო დეტალებსაც კი. თავის ნაშრომის ერთერთ თავში, რომელიც ეხება საპყრობილისა და საერთოდ ადამიანთა დაპატიმრების წესებს, არქანჯელო ლამბერტი წერს:

„როცა (სამეგრელოს, მ. ხ.) მთავარი მონიღომებს ვისიმე დასჯას, ბრძანებს, რომ მას ყელზე წამოაცვით რკინის საყულო დიდისა და მძიმე ჯაჭვითო და ამ სახით ჩააბარეთ დარაჯსო... ტუსალებისა, დარაჯებისა და პოლიციელის მოვალეობას ერთად ასრულებენ ისინი, ვისაც ჩაბარებული აქვთ მწვეარ-მეძებართა ყურის გდება. მეგრულად ამათ ჰქვიან მაჯოლორი. ეს დარაჯები ერთსა და იმავე სახლში ამწყვედვენ ჯაჭვით დაბმულებს, ტუსალებსა და ძაღლებს, რომელნიც ღამეს ერთად ატარებენ ერთსა და იმავე უწმინდურობაში და საშინელ ჰაერში. ხშირად მათი ჯაჭვები ერთმანეთს გადაეხებებიან ხოლმე. როცა შიშობენ, ტუსალები ღამე არ გაიქცენო, ყელს გარდა კიდევ ფეხებზე დაადებდენ მეტად მძიმე ბორკილს... ჯაჭვით დაბმას ვერავინ ვერ წაუვა, რაც უნდა დიდებული. თავადი იყოს. როცა მთავარი გაურისხდება ვისმე, ბრძანებს იმის დაჭერას და ჯაჭვით დაბმას, ეგრე დაბმულს ჩააბარებს მაჯოლორს, რომელიც ატარებს მას იქით-აქეთ: ეს კი არის, რომ კეთილშობილებს უფრო სუბუქ ჯაჭვს ჩამოკიდებენ და გარდა ამისა ნებას აძლევენ, რომ ცხენით იარონ; რის ნებაც დაბალ ხალხს არა აქვს“¹.

ეს ვრცელი ამონაწერი ექვ მიუტანლად ამტკიცებს, რომ ყელზე შემოსაკრავი მძიმე ჯაჭვების ადამიანთა დასასჯელად გამოყენების ფაქტი დადასტურებულია, მაშასადამე, XVII საუკუნის პირველ ნახევარში. სამეგრელოში. მაგრამ, ეს ეხება მხოლოდ მართლმსაჯულებას, ან იქნებ იურადიული ნორმებით გათვალისწინებულ შემთხვევებს, ხოლო თავადებს, ან კერძო პირებს შეიძლება არც კი

¹ არქანჯელო ლამბერტი. „სამეგრელოს აღწერა“ იტალიურით თარგმანი ალექსანდრე ჭყონიასი. ტფილისი; 1901 წ. გვ. 86—87.

აქვს აღნიშნული მათკვამს—და გამოყენებულია ყმების დასასჯელ იარაღად: მეორე—ხაჯალური ყოფილა სპეციალური კონსტრუქციის, აღამიანის კისერზე დასადები, მძიმე ჯაჭვი.

ქვევით, გამოკვლევის სათანადო ადგილას, მე ვუჩვენებ; რომ სწორედ ხსენებულ სოფლიდან (კურზუდან) ასეთივე დადიანისეული ჯაჭვი 1908 წლის თარიღით ჩანს ჩამოტანილი თედო სახოკიას მიერ, სიძველეთა მუზეუმში გადასაცემად, ხოლო ახლა კი ჩვენთვის იბადება ერთი ძირითადი საკითხი: ხაჯალური, როგორც აღამიანთა დასასჯელად ხმარებული, კისერზე შემოსაკრავი სპეციალური კონსტრუქციის ჯაჭვი, იყო თუ არა გავრცელებული, კერძოდ სამეგრელოსა და საერთოდ საქართველოს რომელიმე ნაწილში ბატონყმობის დროს, ან და მისი გადავარდნის ახლო ხანებში, და ენობრივ სინამდვილეში თუ შერინშება მისი არსებობა ბატონყმობის მომდევნო მანძილზე, თვით უახლოეს ეპოქაში?

ამ ძირითადი საკითხების გასარკვევად ჩვენ უნდა მოვიშველიოთ სამი სხვადასხვა დარგის ფაქტები:

I. სალიტერატურო ძეგლები, II. მატერიალური კულტურის ნაშთები და III. ცოცხალი ენის მასალები.

I. სალიტერატურო ძეგლები.

მე ქვემოთ შევხები ერთ-ერთ უცხოურ სალიტერატურო ძეგლს, სადაც ლაპარაკია აღამიანის დასაპატიმრებელ ჯაჭვზე, რომელთანაც დაკავშირებული უნდა იყოს არა მარტო ხაჯალურის ტიპის იარაღები და მაშინ დაწვრილებით გავარჩევთ მსგავს ჯაჭვების გენეზისის საკითხს, ხოლო აქ მოვიტანოთ სათანადო ადგილები უცხოურ, თუ ადგილობრივ ენებზე შესრულებულ სალიტერატურო ძეგლებიდან:

1. როგორც ცნობილია, მე-17-ე საუკუნის პირველ ნახევარში (და შემდეგაც) საქართველოს ფარგლებში ხანგრძლივად უცხოვრიათ იტალიიდან მოვლინებულ კათოლიკე მისიონერებს, რომლებიც ცდილობდნენ ადგილობრივ მკვიდრთათვის ჩაენერგათ კათოლიკური ეკლესიის უპირატესობანი მართლმადიდებლობის წინაშე და ამ მიზნით განსაკუთრებული ყურადღებით ეკიდებოდნენ ხალხის დაბლფენებს, რათა მათში დაემსახურებიათ სიყვარული და პატივისცემა, რომ შემდეგ, შედარებით, ადვილი ყოფილიყო რომის პაპის გავლენის დამკვიდრება ადგილობრივ მცხოვრებთა შორის. ამ მიზნით მოვლინებულ მისიონერებს ჰქონდათ სპეციალური დავალება, უხდებოდათ ხალხთა ყოველმხრივი შესწავლა: იქნებოდა ის ზნეჩვეულება, პოლიტიკური წესწყობილება, ქვეყნის სოციალ-ეკონომიური ვითარება, სამეურნეო ორგანიზაცია, ენისა და კულტურის საკითხები, თუ სხვა. მათ შორის არა იშვიათად აღმოჩნდებოდა ხოლმე მისიონ-

ნერი მწერალი, მხატვარი და ასე შემდეგ. ცნობილია, მაგალითად, რომ ამ მისიონერთა რიგებში ერია ერთერთი თვალსაზრისით მწერალი — არქანჯელო ლამბერტი, რომლის კალამს ეკუთვნის თავისი დროისათვის ფრიად მნიშვნელოვანი ნაშრომი „სამეგრელოს აღწერა“. ხსენებული მწერალი დიდი ხნით დარჩენილა საქართველოში საერთოდ, ხოლო კერძოდ სამეგრელოს ფარგლებში მისი მოღვაწეობა უდრის 18 წელიწადს. ბუნებრივია, რომ ამ ხნის განმავლობაში ადგილობრივი ცხოვრებით დაინტერესებული მწერალი-მისიონერი ადვილად შეისწავლიდა მკვიდრთა შორის არსებულ სოციალ-ეკონომიურსა და კულტურულ ვითარებას, თვით უმნიშვნელო დეტალებსაც კი. თავის ნაშრომის ერთერთ თავში, რომელიც ეხება საპყრობილისა და საერთოდ ადამიანთა დაპატიმრების წესებს, არქანჯელო ლამბერტი წერს:

„როცა (სამეგრელოს, მ. ხ.) მთავარი მოინდომებს ვისიმე დასჯას, ბრძანებს, რომ მას ყელზე წამოაცვიტოს რკინის საყელო დიდისა და მძიმე ჯაჭვითო და ამ სახით ჩააბარეთ დარაჯოს... ტუსალებისა, დარაჯებისა და პოლიციელის მოვალეობას ერთად ასრულებენ ისინი, ვისაც ჩაბარებული აქვთ მწვეარ-მეძებართა ყურის გდება. მეგრულად ამით ჰქვიან მაჯოლორი. ეს დარაჯები ერთსა და იმავე სახლში ამწყვდევენ ჯაჭვით დაბმულებს, ტუსალებსა და ძაღლებს, რომელნიც ღამეს ერთად ატარებენ ერთსა და იმავე უწმინდურობაში და საშინელ ჰაერში. ხშირად მათი ჯაჭვები ერთმანეთს გადაეხებებიან ხოლმე, როცა შიშობენ, ტუსალები ღამე არ გაიქცეონ, ყელს გარდა კიდევ ფეხებზე დაადებდენ მეტად მძიმე ბორკილს... ჯაჭვით დაბმას ვერავინ ვერ წაუფა, რაც უნდა დიდებული თავადი იყოს. როცა მთავარი გაურისხდება ვისმე, ბრძანებს იმის დაჭერას და ჯაჭვით დაბმას, ეგრე დაბმულს ჩააბარებს მაჯოლორს, რომელიც ატარებს მას იქით-აქით; ეს კი არის, რომ კეთილშობილებს უფრო სუბუქ ჯაჭვს ჩამოკიდებენ და გარდა ამისა ნებას აძლევენ, რომ ცხენით იარონ; რის ნებაც დაბალ ხალხს არა აქვს“¹.

ეს ვრცელი ამონაწერი ექვს მიუტანლად ამტკიცებს, რომ ყელზე შემოსაკრავი მძიმე ჯაჭვების ადამიანთა დასასჯელად გამოყენების ფაქტი დადასტურებულია, მაშასადამე, XVII საუკუნის პირველ ნახევარში, სამეგრელოში. მაგრამ, ეს ეხება მხოლოდ მართლმსაჯულებას, ან იქნებ იუროდიული ნორმებით გათვალისწინებულ შემთხვევებს, ხოლო თავადებს, ან კერძო პირებს შეიძლება არც კი

¹ არქანჯელო ლამბერტი. „სამეგრელოს აღწერა“ იტალიურით თარგმანი ალექსანდრე ჭკონიასი. ტფილისი; 1901 წ. გვ. 86—87.

აქვს აღნიშნული მათქვამს—და გამოყენებულია ყმების დასასჯელ იარაღად: მეორე—ხაჯალური ყოფილა სპეციალური კონსტრუქციის, ადამიანის კისერზე დასადები, მძიმე ჯაჭვი.

ქვევით, გამოკვლევის სათანადო ადგილას, მე ვუჩვენებ, რომ სწორედ ხსენებულ სოფლიდან (კურზუდან) ასეთივე დადიანისეული ჯაჭვი 1908 წლის თარიღით ჩანს ჩამოტანილი თედო სახოკიას მიერ. სიძველეთა მუზეუმში გადასაცემად, ხოლო ახლა კი ჩვენთვის იბადება ერთი ძირითადი საკითხი: ხაჯალური, როგორც ადამიანთა დასასჯელად ხმარებული, კისერზე შემოსაკრავი სპეციალური კონსტრუქციის ჯაჭვი, იყო თუ არა გავრცელებული, კერძოდ სამეგრელოსა და საერთოდ საქართველოს რომელიმე ნაწილში ბატონყმობის დროს, ან და მისი გადავარდნის ახლო ხანებში, და ენობრივ სინამდვილეში თუ შეინიშნება მისი არსებობა ბატონყმობის მომდევნო მანძილზე, თვით უახლოეს ეპოქამდე?

ამ ძირითადი საკითხების გასარკვევად ჩვენ უნდა მოვიშველიოთ სამი სხვადასხვა დარგის ფაქტები:

I. სალიტერატურო ძეგლები, II. მატერიალური კულტურის ნაშთები და III. ცოცხალი ენის მასალები.

I. სალიტერატურო ძეგლები.

მე ქვევით შევხები ერთ-ერთ უცხოურ სალიტერატურო ძეგლს, სადაც ლაპარაკია ადამიანის დასაპატიმრებელ ჯაჭვზე, რომელთანაც დაკავშირებული უნდა იყოს არა მარტო ხაჯალურის ტიპის იარაღები და მაშინ დაწერილებით გავარჩევთ მსგავს ჯაჭვების გენეზისის საკითხს, ხოლო აქ მოვიტანოთ სათანადო ადგილები უცხოურ, თუ ადგილობრივ ენებზე შესრულებულ სალიტერატურო ძეგლებიდან:

1. როგორც ცნობილია, მე-17-ე საუკუნის პირველ ნახევარში (და შემდეგაც) საქართველოს ფარგლებში ხანგრძლივად უცხოვრიათ იტალიიდან მოვლინებულ კათოლიკე მისიონერებს, რომლებიც ცდილობდნენ ადგილობრივ მკვიდრთათვის ჩაენერგათ კათოლიკური ეკლესიის უპირატესობანი მართლმადიდებლობის წინაშე და ამ მიზნით განსაკუთრებული ყურადღებით ეკიდებოდნენ ხალხის დაბალ ფენებს, რათა მათში დაემსახურებიათ სიყვარული და პატივისცემა, რომ შემდეგ, შედარებით, ადვილი ყოფილიყო რომის პაპის გავლენის დამკვიდრება ადგილობრივ მცხოვრებთა შორის. ამ მიზნით მოვლინებულ მისიონერებს ჰქონდათ სპეციალური დავალება, უხდებოდათ ხალხთა ყოველმხრივი შესწავლა: იქნებოდა ის ზნეჩვეულება, პოლიტიკური წესწყობილება, ქვეყნის სოციალ-ეკონომიური ვითარება, სამეურნეო ორგანიზაცია, ენისა და კულტურის საკითხები, თუ სხვა. მათ შორის არა იშვიათად აღმოჩნდებოდა ხოლმე მისი-

ნერი მწერალი, მხატვარი და ასე შემდეგ. ცნობილია, მაგალითად, რომ ამ მისიონერთა რიგებში ერია ერთერთი თვალსაჩინო მწერალი — არქანჯელო ლამბერტი, რომლის კალამს ეკუთვნის თავისი დროისათვის ფრიად მნიშვნელოვანი ნაშრომი „სამეგრელოს აღწერა“. ხსენებული მწერალი დიდი ხნით დაჩვენილა საქართველოში საერთოდ, ხოლო კერძოდ სამეგრელოს ფარგლებში მისი მოღვაწეობა უდრის 18 წელიწადს. ბუნებრივია, რომ ამ ხნის განმავლობაში ადგილობრივი ცხოვრებით დაინტერესებული მწერალი-მისიონერი ადვილად შეისწავლიდა მკვიდრთა შორის არსებულ სოციალ-ეკონომიურსა და კულტურულ ვითარებას, თვით უმნიშვნელო დეტალებსაც კი. თავის ნაშრომის ერთერთ თავში, რომელიც ეხება საპრობილისა და საერთოდ ადამიანთა დაპატიმრების წესებს, არქანჯელო ლამბერტი წერს:

„როცა (სამეგრელოს, მ. ხ.) მთავარი მონღოლებს ვისიმე დასჯას, ბრძანებს, რომ მას ყელზე წამოაცვით რკინის საყულო დიდისა და მძიმე ჯაჭვითო და ამ სახით ჩააბარეთ დარაჯსო... ტუსალებისა, დარაჯებისა და პოლიციელის მოვალეობას ერთად ასრულებენ ისინი, ვისაც ჩაბარებული აქვთ მწვეარ-მეძებართა ყურის გდება. მეგრულად ამათ ჰქვიან მაჯოლორი. ეს დარაჯები ერთსა და იმავე სახლში ამწყვდევენ ჯაჭვით დაბმულებს, ტუსალებსა და ძაღლებს, რომელნიც ღამეს ერთად ატარებენ ერთსა და იმავე უწმინდურობაში და საშინელ ჰაერში. ხშირად მათი ჯაჭვები ერთმანეთს გადაეხებებიან ხოლმე. როცა შიშობენ, ტუსალები ღამე არ გაიქცენო, ყელს გარდა კიდევ ფეხებზე დაადებდენ მეტად მძიმე ბორკილს... ჯაჭვით დაბმას ვერავინ ვერ წაუვა, რაც უნდა დიდებული თავადი იყოს. როცა მთავარი გაურისხდება ვისმე, ბრძანებს იმის დაჭერას და ჯაჭვით დაბმას, ეგრე დაბმულს ჩააბარებს მაჯოლორს, რომელიც ატარებს მას იქით-აქით; ეს კი არის, რომ კეთილშობილებს უფრო სუბუქ ჯაჭვს ჩამოკიდებენ და გარდა ამისა ნებას აძლევენ, რომ ცხენით იარონ; რის ნებაც დაბალ ხალხს არა აქვს“¹.

ეს ვრცელი ამონაწერი ეჭვ მიუტანლად ამტკიცებს, რომ ყელზე შემოსაკრავი მძიმე ჯაჭვების ადამიანთა დასასჯელად გამოყენების ფაქტი დადასტურებულია, მაშასადამე, XVII საუკუნის პირველ ნახევარში, სამეგრელოში. მაგრამ, ეს ეხება მხოლოდ მართლმსაჯულებას, ან იქნებ იურადიული ნორმებით გათვალისწინებულ შემთხვევებს, ხოლო თავადებს, ან კერძო პირებს შეიძლება არც კი

¹ არქანჯელო ლამბერტი. „სამეგრელოს აღწერა“ იტალიურით თარგმანი ალექსანდრე ჭყონიასი. ტფილისი; 1901 წ. გვ. 86—87.

ჰქონდათ უფლება, თუნდაც იმავე საუკუნეში, ანალოგიური ჯაჭვები შეებათ ყელზე და ისე დაეპატიმრებიათ ადამიანები.

რომ კერძო პიროვნებასაც შეეძლო გარკვეულ შემთხვევებში იმავე საშუალებით (ჯაჭვების მეოხებით) დაეტყველებია ადამიანი, ამას ამტკიცებს მეორე იტალიელი მისიონერის, ჭრისტეფორე კასტელის სურათი, რომლის შესახებ ქვემოთ იქნება საუბარი მატერიალური კულტურის ნაშთებთან დაკავშირებით.

2. მეორე სალიტერატურო ძეგლი ფეოდალურივე ეპოქიდან მომდინარე, რომელშიაც ლაპარაკია დამნაშავეის ჯაჭვით დაბმაზე და ამ უკანასკნელის სპეციალურ სახელწოდებად დადასტურებულია ჩვენთვის საინტერესო ტერმინი — იგივე, რაც ხმარებული აქვს მათქვამ ბერულას, მხოლოდ მისგან ცოტაოდენი განსხვავებული სახით, — ეს ძეგლი არის სპარსულიდან თარგმნილი იგავ-არაკთა განთქმული კრებული „ქილილა და დამანას“ ერთერთი ვერსია (C)¹, ცნობილ ლექსიკოგრაფ სულხან-საბა ორბელიანის რედაქციით მოცემული. საძიებელი ტერმინი ხმარებულია ძეგლის იმ ადგილას, სადაც ლაპარაკია ლომსა და დედა მისს შორის დამანას საქციელისა და მისი საპყრობილეში გაგზავნის შესახებ. მოვიტანოთ სათანადო ამონაწერი:

როდესაც ლომს ყოველ მსრიდან აუგი ესმის დამანას მისამართით და ყველა ცუდად იხსენიებს მას, მაშინ აღეძვრის ეჭვები, იქნებ უმართებულო იყოს ამდენი ძაგება ეგზომ მარჯვე და „ხელგამომავალი“ კარისკაცისკენ მიმართულიო და თავისი აზრების საილუსტრაციოდ მოჰყავს იგავი სამი მეშურნე ამხანაგის შესახებ, რის დამთავრების შემდეგ გარკვევით სვამს საკითხს:

„არამც დამანას საქმეცა ესრე შურით ამდგარიყოს?

ლომის დედამ უთხრა:

მე ამ კარის კაცთაგან მეშურნეობის გზა არ მინახავს და ამ სახისა არცა ვისგან რა ეჭვი შემსვლია. ნუ თუ ესე იყოს, მის მოკვლაზედ ყოველნივე შეთქმულ იყვნენ და ხელმწიფისა შესმენისათვის ექმნასთ, თვარამ, მისი გაცულებითა სარგებელი არავის მიეცემის.

ლომმა უთხრა:

— მე ამა საქმისა ესრე მწადიან: დამანას გაცულებისა საქმესა არ ავუჩქარდე და არცა სხვანი იგი მაზედ ჩემის წყალობისაჲვის დაქიშებულნი იყვნენ. მე სხვათა სიამონისათვის ღვთის თვალი არ განვიშორო. ვირემ მისისა საქმისა გამოძიებასა არ აღვასრულებ, მე მისის მოკვლის ბრალსა არ დავიდებ. შუთუბრბას საქმესა ზედა რომე

¹ იხ. ალ. ბარამიძე, „ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან“, გვ. 216 და შემდ.

აჩქარდი და ეგოდენ სინანულად შემექნა, აწ ეგრე რადლა ვყო? უმჯობესს არის, შეუტყობლად და გამოუტყვევლად ხელ-გამომავალი და გამოჩენილი კაცი არ წავახდინო და ვირემდის სიმართლის პირ-ეკვისა ფარდაგსა უკან არა ვნახო, არა ბრძანება მასედ არ დავასკვნა და ამა სიტყვის თარგმანება, რომელი საუკეთესო სარგებელია და სიწმინდის ზნითა შობილი, რომელი დიდსა ბრძენსა უთქვამს, მას არ გარდაეცილდე.

უთქვამს მრჩობლელი:

თუცა რისხვა მოგერიოს, შემცოდისა წყრომა სავესე,
დაითმინე გონებითა, ბორგვის ცეცხლი სწრაფად ავსე.
ადვილია გასატეხლად ლალი თლილი, ფერად ვარდი,
მაგრამ მისი გამთელება, არ იქნების, რა დასწყნარდი:
ჩქარად ხმლისა ამოღება თუცა ბრძენმა დაუწუნოს,
სინანული რადას არგებს, ან სიწყნარე ვინ ურწმუნოს?

ლომმა და დედამისმა საუბარი დაასრულეს და თვისთა სად-გომთა წავიდნენ; დამანა საპყრობილედ შეაყენეს და ხალაჯაური დაადევს: ქილილამ რა სცნა, ძმობილობის ცეცხლმა გული დასწვა და მეგობრობისა სიყვარულმა მისად ნახვად გაამგზავრა. რა საპყრობილედ ეწვიდა (sic), ოდეს დამანა დაინახა, მისი თვალისა ღრუბლითა ცრემლისა წვიმამა ცვარვა დაიწყო და უთხრა:

— ძმაო, ამა ჭირისა უფალი და გატანჯული ვითა გიხილო, ანუ ამას იქით ჩემსა სიცოცხლესა რა გემოლა მოეცემის?

უთხრა შიირი:

უშენოდ სული მიდგანან, როგორც ვსცოცხალ ვარ და ვითა,
თუ ყოლე გვერდსა არ მიჯდე სიტყვითა კარგ სადავითა.

გეთქვა, უჩემოდ გაძელო მტერთანა არ სადავითა.

და შეფობა მექმნას, მონად ვდგე—არ თქმულა

ეს იგავითა.

დამანამაცა ტირილი შექნა და თქვა ლექსი:

მოსურნის მოყვრის სიშორე ჩემგან ვით გაიძლებისა,

ღვიძლ დაკოდილი, გულწყლული, შორს მყოფი მისის ხლებისა.

ესე ზრუნვა ჭირი და ნავლელი და საპყრობილისა მძიმე ჯაჭვი მუ არარად მიჩანს, ამად რომე გაყრისა კვამლი უნდა შემომბოლოეცდეს და მოშორებვისა ცეცხლითა ვდნებოდე¹.

როგორც ცნობილია, არსებობს „ქილილა და დამანას“ კიდევ ორი ვერსია: A ვერსია და B ვერსია. იმავე ძეგლის A ვერსიის მიხედვით სათანადო ადგილი იკითხება შემდეგნაირად:

¹ ქილილა და დამანა, წ. კ. კოლექციის № 31, გვ. 128.

„ . . . ვეკობ დამანას საქმეც ქიშპობით და მემშურნობით იყოსო“

და ლომის დედამ მოახსენა:

— მე თქვენის კარის გამრიგეში ქიშპობა და მემშურნობა არვისთვის შემომცნევი (sic). ნურც თქვენ დაიჯერებთ, ბატონმაც და ყმაშაც დამანას სიკვდილს მიაშურეთ და მის მალე გარდაგებას ეცადენით.

ლომმან ბძანა:

— საყვარელო დედაჩემო, მართალი მოგახსენო, მე ამ საქმეს სინამ მართალს არ შევიტყობ, დამანას გარდაგებას ვერ დავაშურებ. არამც სხვათ სარგებლობის გულისათვის მე ზიანი დამემართოს, კაცთა სიამოვნისათვის გაშჩენის წყრომა მომეცეს! სინანდის ამ საქმის მართალი და ჭეშმარიტი არ გამოვსძებნო და სწორად არა ვსცნა, თუ მე იმას ვაგნო რამე, რადგან შუთურბას საქმეზედ ამდონი სინანული დამემართა. აწ ჯობს, რომ ეჭვითა, ანუ სხვის ქართულით, ამისთანა გამოსაყენებელი კაცი არ წავახდინო, ცოტას ხანს დამაცადეო.

ოდეს კაცთა ავის მოქმედება ნახო¹, ნუ თუ მსწრაფლ მოგვიანოდაც მოქცევას ეცადო, კარგია..

(იქვე, განზე—გარდიგარდმო აშიაზე ვახტანგის ხელით ეს ლექსი შემღევი სახით არის წარმოდგენილი:

ნახო კაცი, სამუდამოდ, რა ავისა იყოს მქმნელად,

ადრე ვერ ქნა, გვიან იყოს, შეეცადე მოსაქცევლად)

და აღგენ, თავიანთ სადგომისაკენ მოსასვენებლად წავიდენ.

მაგრამ დამანა საპურობილეში წაეყვანათ და უდრეკელი შეეყარათ და ქილილას ამხანაგობისა და ძმობის გზითა რომ დამანა მიაჩნდა, სანახაეად წავიდა და როდეს შევიდა საპურობილესა, თვალთავან ღვარულად ცრემლი წაედინა და უთხრა:

— ძმაო, შენ ამ შეჭირვებაში როგორ გნახო, ან ჩემს ცხოვრებას რაღა გემოვნება ექნებაო..

და დამანამაც ტირილი დაიწყო და უპასუხა:

— „მე ეს განსაცდელი და არც ამ საპურობილის უდრეკელი მაგდენად მაწუხებს და მიმძიმს, რომ თქვენის პედნიერის აგებულეებისა და ენა ტკბილის გაყრა მიმძიმსო“.

ორივე ეს ამონაწერი ემყარება ერთსა და იმავე წყაროდან, სპარსული ძეგლიდან, მომდინარე ორ სხვადასხვა ვერსიას, შესრულებულს სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა პირთა მიერ. როგორც სათანადო სიზუსტით გარკვეული აქვს ხსენებულ ნაშრომში პროფ.

¹ დაყოფა ყველგან ჩემია (მ. ხ.).

აღ. ბარამიძეს, C ვერსია (იგივე ნაბეჭდი ტექსტი—„ქილილა და დამანა“) წარმოადგენს ვახტანგის მიერ შესრულებული თარგმანის (B ვერსია) საბოლოო რედაქციას (საბას რედაქცია), რასაც, როგორც დავინახეთ, არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება ჩვენთვის ამჟამად გასარკვევე ტერმინების დადგენის საქმეში. თუ როგორ არის წარმოდგენილი სათანადო ადგილები თვით B ვერსიაში (ვახტანგისეულ თარგმანში), ამის შესახებ ცალკე გვექნება საუბარი შესაფერი ადგილების მოყვანის შემდეგ, ხოლო აქვე საჭიროა შეინიშნოს, რომ C ვერსიიდან (მაშასადამე, ნაბეჭდ ძეგლიდანაც) მოტანილი ამონაწერით დადასტურებული გვაქვს ტერმინი, „ხალაჯაური“ („ხალაჯაური დაადგეს“), რის შესატყვის სახელწოდებად იმავე ამონაწერში მოცემულია რამდენიმე სტრიქონს ქვემოთ—„მძიმე ჯაჭვი“ („საპყრობილისა მძიმე ჯაჭვი“). ცხადია, მაშასადამე, რომ „ხალაჯაური“ იგივეა, რაც დასაბატიმრებელი მძიმე ჯაჭვი, რომელსაც დაადებდნენ ხოლმე დამნაშავეს.

როგორც უკვე იყო აღნიშნული, საბას ხელიდან გამოსული დაიბეჭდა კიდევ თავის დროზე ხსენებული ძეგლი, ხოლო ქრონოლოგიურად საბას მუშაობა ეკუთვნის „ქილილა და დამანა“-ზე მუშაობის უკანასკნელ ეტაპს, რომელიც განვლილ იქნა 1717 წლის მომდევნო (ასლო) ხანებში (ვეროპიდან დაბრუნების შემდეგ).

ახლა მეორე ამონაწერის შესახებ, რომელიც A ვერსიით არის მოცემული.—იქ, C ვერსიით მოტანილი ტერმინების ნაცვლად („ხალაჯაური“-სა და „მძიმე ჯაჭვის“ მაგივრად), ორსვე შემთხვევაში ხმარებულია „უდრეკელი“, როგორც სპეციალური ტერმინი, ადამიანთა დასაბატიმრებლად (თუ ცხოველთა დასაბმელად) განკუთვნილი იარაღის სახელწოდება.

ორივე მოტანილი ამონაწერის (და მაშასადამე, გაკვრით, A და C ვერსიის) დედანთან ურთიერთობის საკითხები გაირჩევა იმის შემდეგ, როდესაც ამ უკანასკნელიდან (სპარსული დედნიდან) წარმოვადგენ სათანადო ადგილებს, მოცემული ამონაწერების შესატყვისად, ხოლო მანამდე საჭიროა აღინიშნოს, რომ ხსენებული ძეგლის A ვერსია წინ უსწრებს ორ დანარჩენ ვერსიას და შეადგენს რამდენიმე კაცის ნახელავს. როგორც სათანადო საბუთებიდან ჩანს (შდრ. აღ. ბარამიძე, დასახელებული ნაშრომი), ამ ძეგლის გადმოთარგმნას (ჩვენამდე მოღწეული ვერსიების მიხედვით) იწყებს მე-17 საუკუნის პირველ წლებში დავით მეფე, ხოლო ერთი საუკუნის გასვლის შემდეგ აგრძელებენ თარგმნას, ვახტანგ მეექვსის ბრძანებით, ჯერ ირანელი, შემდეგ კი სომეხი, რომელთა ნახელავი არ მოსწონებია მწიგნობარ მეფეს (თუმცა ცდილა კი დედანთან შეჯე-

რების პროცესში, შეესწორებია მოცემული თარგმანის ადგილები, რაც მტკიცდება ვახტანგის ხელით შიგადაშიგ ჩატანებული სიტყვებით, შესწორებებით, მონაწერებით—აშიებზე და სხ.) და ამიტომ ხელახლა იწყებს თარგმნას თავიდან, რა თქმა უნდა, უშუალოდ დედნიდან. როგორც თავის ადგილას დაეინახავთ, ამ გარემოებას ფრიად მნიშვნელოვანი როლი ენიჭება საძიებელი ტერმინების დადგენის საკითხისათვისაც, გარდა იმ სპეციალური საკითხებისა, რომლებიც დაკავშირებულია დედნის სხვადასხვა ადგილების სათანადო სიზუსტით დადგენასა და მათ გაგებასთან. ამგვარად, მაშასადამე, A ვერსიას სათავე ეძლევა დავით მეფის მოღვაწეობით და გრძელდება ერთი საუკუნის გასვლის შემდეგ ვილაც ირანელის მიერ, რომლის კალამსაც განეკუთვნება ამავე ვერსიიდან ჩვენ მიერ მოტანილი ამონაწერი. მაშასადამე, ამ ამონაწერში დადასტურებული სპეციალური ტერმინების (თუ ტერმინის) არსებობა მაინცდამაინც მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისშია საგულვებელი.

ასლა ბუნებრივია დაისვას საკითხი იმის შესახებ, თუ, როგორია შდგომარეობა ამ ტერმინების მხრივ B ვერსიის მიმართ?

მეცნიერებათა საკავშირო აკადემიის საახიო მუზეუმის (აწინდელი აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის) ხელნაწერთა განყოფილებაში დაცულ „ქილილა და დამანა“-ს ვახტანგისეული ნუსხის (B ვერსია) მიხედვით ვკითხულობთ:

„ვეჭვობ, რომ დამანას საქმეც შურით იყოს ამდგარი!

ლომის დედამ მოახსენა:

— მე ამ კარისკაცთაგან მეშურნეობის რიგი არ მინახავს; არავისი ამ სახის ეჭვი არა მაქვს. ეგება ესე იყოს, ყველას პირობა ექნას, მისი მოკვლისა და ხელმწიფის დაბეზღებისათვის, თუ არა და, მის გაცულებას არავისი სარგებელი არა აქვს.

ლომმა უთხრა:

— მე ამ საქმეში ასე მწადია, რომ დამანას გაცულებასა და მის საქმეზედ არ ავჩქარდე. არამც სხვანი ჩემი წყალობისათვის მის ქიშპობას ცდილობდენ! მე სხვის სიამოვნისათვის ღვთის თვალი რასთვის გავიშორო? სანამდე მისი საქმის ძებნას არ გავათავებ, მე მისი მოკვლის დანაშაულს არ დავიდებ. შუთუბრბას საქმეზე რომ ავჩქარდი, იმთონი სინანული გავწიე. ამაზე ასე აღარა ვიქ. სიკეთე ეს არის, რომ საქმის შუეტყობრად ხელ-გამომავალი და გამორჩეული კაცი არ წავახდინო და სანამდის მართლის პირი ექვის ფარდას უკან არ ვნახო, არას ბრძანებას იმაზე არ მივაწევ და ამ სიტ-

ყვის თარგმანი რომ გამორჩეული სარგებელია, წმინდას ზნის ნაშობი, ერთ ბრძენს რომ უთქვამს, არ გავსცილდები¹:

ლექსი—თუ ჯაკვი ჩაგივარდეს ეროის კაცის დანაშაულზე, ნამეტანი ბევრი მოთმინება ქენ სატანჯველში. ადვილია² ბადახშანის ლალი რომ გატყდეს, მაგრამ გატეხილს ვეღარათი შეკრავ! გაჯავრებითა და სიჩქარით თუ ხმაღს ხელს გაიკრავ, კბილთან მიიტან სინანულის ხელის პითს.

ლომსა და თავის დედას შუა სიტყვა ამაზე გათავდა და თავთავის სადგომ(ს) წავიდნენ. დამანა რომ საპყრობილეში წაიყვანეს და დადიანური დაადგეს, ქილილა ძმობის გულის დაწვამ და მეგობრობის წყალობამ ამაზე დააყენა, რომ მის სანახავად წავიდა; და რა წამს საპყრობილეში შევიდა და დამანა დაინახა, ცრემლის წვეთამ. თვალის ღრუბლიდამ წვეთა დაიწყო და უთხრა:

— ეპა, ძმავო! შენ ამ ჭირსა და გარჯილობაში როგორ გნახო და ამას უკან სიცოცხლისაგან რაღა გემო მქონდეს?

ლექსი—უშენოდ, სულის გამსვენებელო, როგორ ვიცოცხლო და თუ გვერთ არ მიჯდე, რა გავიხარო?! გითქვამს—ჩემის გაყრისათვის ნუ შეწუხდები³, უჩემოდ გასმენო⁴. ხელმწიფობა რომ მექნას, მსახურობა როგორ და ვქნა?

დამანამაც ტირილი დაიწყო და თქვა ლექსი:

— აზიზის⁵ მოყვრის სიშორემ (ეს ორი სიტყვა აშიაზეა მიწერილი, — ს. ჯიქია) ღვიძლი დამიშუწუკა და გული მომიწყინა. მე (sic) ეს ყველა ჯავრი, ჭირი და ნალველი, საპყრობილის მძიმე ჯინჯილი მაქთონი არა არის რა, რომ გაყრას უნდა ვეწყობოდე, მოშორებების ცეცხლით უნდა დავდნე“. (პუნქტუაცია ჩემია; დედანში ყოველი სიტყვის შემდეგ ორ-ორი წერტილია დასმული. მ. ხ.).

ვახტანგისეული ნუსხიდან (B ვერსიიდან) მოტანილ ამონაწერში ჩვენ გვაქვს ხმარებული ერთსა და იმავე საგნის „მძიმე ბორკილი“-ს, როგორც ახლავე დავინახავთ, სპარსული სახელწოდების „ბანდე გერან“-ის, შესატყვისად ორი სხვადასხვა ტერმინი: ერთ შემთხვე-

¹ აქ მოტანილი ნაწევრები ხსენებული ნუსხიდან ჩემი თხოვნით გადმოწერა და თავაზიანად გადმომიგზავნა მცენ. საკ. აკად. სპეც. თანამშრ. კოლეგა სეფიჯიქიამ, რომელსაც დიდ მადლობას ვუძღვნი.

² ეს სიტყვა წაწერილია სტრიქონში მოკლეულ და შემდეგ გადახაზულ „რომ ნათქვამია“-ს ზეშტო.

³ ამ უკანასკნელი სამი სიტყვის ქვემოთ გადახაზულია აგრეთვე სტრიქონში თავდაპირველად შეტანილი ფრაზა: „გაუყრელობას ვწყობოდი“.

⁴ ამის ქვემოთაც ხაზგადასმულია: „ნულარ გატკბა“.

⁵ ესეც სტრიქონს ზემოთაა, მის ქვეშ ხაზგადასმულია: „მე პირი პატიოსნის“.

ვაში „დადიანური“ ხოლო მეორე შემთხვევაში „მძიმე ჯინჯილი“. („დამანა რომ საპყრობილეში წაიყვანეს და დადიანური დაადგეს“... „საპყრობილის მძიმე ჯინჯილი მათონი არა არის რა“). აქაც, მაშასადამე, ამ ვერსიითაც, დარღვეულია მთლიანობა დედნის ერთი და იგივე ტერმინის გადმოღების დროს ისევე, როგორც ამას აქვს ადგილი B ვერსიაში (და აქედან ნაბეჭდ ტექსტშიაც, მაშასადამე, „დამანა საპყრობილედ შეიყვანეს და ხალაჯაური დაადგეს“.. „ეს ზრუნვა ჭირი და ნაღველი და საპყრობილის მძიმე ჯაჭვი მე არა-რად მიჩანს“..¹), შესატყვის ადგილებად გამოყენებულია ერთ შემთხვევაში „დადიანური“, მეორე შემთხვევაში (იმავე ამონაწერში; რამდენიმე სტრიქონს ქვემოთ) „მძიმე ჯინჯილი“. მაშასადამე, სათანადო ანალიზის მოცემის დროს უნდა გაირკვეს მნიშვნელობა, როგორც ერთის, ისე მეორის. ორივე დაკავშირებულია რკინის იარაღთან, რომელიც გამოყენებულია ადამიანის დასაპატიმრებლად.

როდესაც გადავალთ მატერიალური კულტურის ნაშთების მიმოხილვაზე, მაშინ დავრწმუნდებით, რომ B ვერსიით ხმარებული პირველი ტერმინი „დადიანური“ ცოცხალია დღესაც და აღნიშნავს „ხაჯალურის“ ტიპის მძიმე ჯაჭვს; ასე რომ, დაწვრილებით ამის შესახებ სათანადო ცნობები და ახსნა-განმარტებანი მოცემული იქნება ქვემოთ, ახლა კი მოტანილ ამონაწერთა შესახებ ყოველ შემთხვევაში ამ თავითვე ერთი რამ შეიძლება გარკვევით ითქვას. სახელდობრ ის, რომ აღნიშნულ ვერსიებში მოცემული სპეციალური სახელწოდებანი, პატიმრისათვის განკუთვნილი ჯაჭვის აღმნიშვნელნი, დაკავშირებულია ერთსა და იმავე საგანთან და, მაშასადამე, მათ მიერ აღნიშნული ობიექტის ფუნქციები ყველა შემთხვევაში იდენტურია. ყურადღების ღირსია ის გარემოება, რომ B ვერსიით (ვანტანგის თარგმანი) აღნიშნული ტერმინების მიმართ დედნის სათანადო ადგილების გადმოცემის დროს პრინციპიალურად ისეთივე მდგომარეობა გვაქვს, როგორც დადასტურებულია მოტანილი ამონაწერის მიხედვით C ვერსიის (საბას რედაქცია) ტურცლებზედაც—ე. ი. აქაც და იქაც სპარსული „ბანდე გერან“-ის შესატყვისად ორი სხვადასხვა სახელწოდებაა ნახმარი; მაშინ, როდესაც, მკსამე (A) ვერსიის მიხედვით დედნის ეს მთლიანობა აღდგენილია და ორსავე შემთხვევაში ხმარებულია ერთი და იგივე ტერმინი—„ულრეკელი“. დედნის სათანადო ადგილის ასეთი აჭრელებული ტერმინებით გადმოცემა გარკვევით სვამს საკითხს თვით სპარსულში (სხვადასხვა სოციალურ დაჯგუფებათა მიხედვით) „ბანდე გერან“-ის გაგების შესახებ; მაგრამ ამაზე

¹ „ჭილილა და დამანა“, გვ. 206 (ნაბეჭდი ტექსტით).

სხვა დროს. ახლა დავიმხსოვროთ, რომ B ვერსიით გვაქვს აღნიშნული ტერმინი „დადიანური“.

ზემო მოტანილ ამონაწერებს ირანულ დედანში უდრის შემდეგი ადგილი:

(ბერლინის ლითოგრაფ. გამოც. გვ. 146).

— გომან მიბარამ ქე ყესაჲ დამანან ანგიზ პოსუდან ბაშად მდარე შირ გოფთ:

— მან დარ მოყარაბანე ინ დარგაჲ შივაჲე პასად ფაჲმ ნაქარ-
დაჲ ამ ვა ბეჲიჲ ქოდამ გომან ინ სეფათე ნაქუჲიდაჲ ნაბორდაჲ ვა
ლალეჲ ნაჲ სთ ქე ეთეფაჲყი ჰამა ბარ ყათლე უ ჯეჲათე ნასიჲათე მალექ
ბაშად ვა აგარ ნა რაჲყე უ ბედინ მოყადემათ მოჲთაჲ ნისთ.

შირ გოფთ ქე

— დარ ინ ყესა შობჲა დარამ ვა ბეჯეჲათე რაჲყე ან დარ
ქარე დამანან შეთაჲ ნახოჲამ ნომულ ქე მბადაჲ ბარაჲე მანფაჲყათე
დიგარან მანარათე ხოდ თალბიდაჲ ბაშად ვა ბარაჲე ხოშნულიე ხა-
ლაიყ ხაშე ხალეყ ჰასელ ქარდაჲ თა დარ ქარე თაჲაჲჲს თამამ ნა-
ნომამამ ხოდრა დარ ქოშთანე უ მანჲურ ნახოჲამ დაშთ ჩე დარ
ქარე შოთობრაჲ ქე თაჲჯილ ქარდამ ინჲამაჲ ფოშიმანი მიბაჲად
ხორდა. სავაბ ან სთ ქე ბე მოჯარადე გომანე აჲლე ჰონარ ვა არ-
ბაბე ქანაჲათრა ზაჲყ ნაგარდანამ ვა თა ჯამაილე აჲყინ აზ ფაჲე ფარ-
დაჲე გომან რუი ნანომამად ჰიჲ ჰოქმი ბეემზა ნარასანამ ვა აზ მან-
შუნე ინ სოხან ქე ნათიჯეჲე თაბჯე შარიაჲ ვა ზადაჲე ზეჲნე სჲაჲი
აჲქი აზ აქაბერ სთ დარ ნაგარდამ.

ნაჲმი

ჩუ ხაშმ ოფთადთ ბარ გონაჲ ქასი,

თანმოლ ქონ ანდარ უყუბათ ბასი;

ქე სჲჲლ სთ ლაჲლე ბანახშან შიქასთ,

შიქასთაჲ ნაშამად დიგარ ბარაჲ ბასთ.

ბე თონდი სობოქ დასთ ბორდან ბე თილ,

ბე დანდან გაზად ფოშთე დასთ დარილ.

სოხან მიანე შირ ვა მდარე შირ ბა თამამ რაჲსიდ ვა ჰარ აჲქ
ბერანმეჲჲე ხოდ რაჲფთანდა. დამანარა ბეზენდან ბორდაჲ ბანდე გერან
ბარ ფაჲ ვა გარდანაშ ნეჲდანდა. ქალილარა სოზე ბარანდარი ვა
შაჲაყათე სოჲბათ ბარ ან დაშთ ქე ბედიდანე უ რაჲვად. ფილჲლ ქე
ბეზენდან დარ ამად, ჩაშამაჲ ბარ დამანან ოფთად ბარანე სერეჲქ აზ
სოჲბაბე დიდა ბარიდან გერეჲთ ვა გოფთ:

— ეჲ, ბარანდარ! თორა დარ ინ ბალა ვა მეჲანთ ჩეგუნაჲ თა-
განამ დიდ ვა მარა ბაჲელ აზ ინ აზ ზანდანგანი ჩე ლაჲათ ბაშად.

ნაწი

ბი თო ეჲ, არამე ჯანამ ზანდგანი ჩუნ ქონამ?!
ჩუნ ნაბაში დარ ქანერამ, შადმანის ჩუნ ქონამ?!
გოფთისი, ბა ჰეჯრე მან დარ სწაღ ბი მან!
ბეგოზრან ფადიშაჰი ქარლა ბაშამ,
ფასბანის ჩუნ ქონამ?!
დამანან ნიზ ბეგერი დარ აშაღ ვა გოფთ:

ბაჲთ

მარს დურის დუსთანე აზიზ ჯეგარ ხასთა დარაღ, დელ აზორ-
ღა ნიზ, ვა მარს ინ ჰამა მეჰნათ ვა მაშაყათ ვა ბაღაჲ ზენდან ვა
ბანდე გერან ჩანდან ნისთ ქე ბა ფარაყე თო დარ მიბაჲაღ სანთ ვა ბა
ათაშე ჰეჯრან მიბაჲაღ გოდანთ.

ჩემი თარგმანით:

„მე ვფიქრობ, რომ დამანას ამბავი შურიანობით უნდა იყოს
ამდგარი“.

ლომის დედამ მოახსენა:

— მე ამ კარის გამრიგეთა შორის შურიანობის მაგვარი არა
შემიძინეია რა და არც ვინმეზე ამიღია ეჭვი ასეთი სააუგო საქ-
ციელის შესახებ. ყველაზე უფრო დასაშვები ის არის, რომ მის
მოკვლაზე ერთობლივი თანხმობა მეფის შესმენის მიზეზით იყოს
გამოწვეული, თორემ წინააღმდეგ შემთხვევაში, მისი ასეთი მოტიჲ-
რებული გარდაგდება საჭირო არ იქნებოდა.

ლომმა უთხრა:

— მე ამ ამბავში ეჭვები მეპარება და მათ გასათანჯავად და-
მანას საქმეში სიჩქარე არ მინდა გამოვიჩინო, რომ განგებამ ნუ
ქნას, სხვათა სარგებლობის გულისათვის თავის თავს ზიანი მივაყენო
და ხალხთა სიამოვნებისათვის გამჩენის წყრომა მოვიპოვო! სანამ
საქმის ვითარებას ზედმიწევნით არ გამოვიკვლევ, მის მოკვლის
ბრალს თავის თავზე ვერ ავიღებ, რადგანაც შოთორობას საქმეში
რომ ავჩქარდი (და) ეგზომ სინანულად შემექნა. სამართლიანობა ის
არის, რომ ლიტონ ეჭვებზე დამყარებით არ წავახდინო უნარიანი
და გამჭრიახი პიროვნება. სანამ უტყუარი ჰეშმარიტების სიმშვენიე-
რე თავის სახეს არ გამოაჩენს ეჭვის ფარდიდან, არავითარი ბრძა-
ნება არ გავსცე და არ გადაუხვიო იმ ღრმა მნიშვნელოვან სიტ-
ყვებს, რაც მიეწერება ერთ-ერთ ბრძენსა და კეთილგონიერ პიროვ-
ნებათაგანს.

ლექსი

თუ ვინმეს მიერ ჩადენილმა დანაშაულმა
შენში რისხვა გამოიწვიოს,
სამაგიეროს გადახდაში დიდი მოთმინება იქონიე!
რადგანაც, ადვილია ბადახშანის ლალის დამტვრევა,
მაგრამ, დამტვრეულის ხელმეორედ გამთელება შეუძლებელია!
ადლევების დროს ადვილია ხმაღზე ხელის გაკვრა,
მაგრამ გვიანდა (უსარგებლო) იქნება ხელის ზურგზე კბენა!

ლომსა და დედა მისს შორის საუბარი დასრულდა და თითო-
ეული თავის მოსასვენებელში წავიდა.

ხოლო დამანა რომ საპყრობილეში წაყვანათ და ფეხებსა და
კისერზე, ხაჯალური დაედვათ, ქილილა, მისდამი ძმური სიყვარუ-
ლისა და ამხანაგური თანაგრძობის მქონე, მის სანახავად მიეჭვზავ-
რება. რა წამს საპყრობილეში შევიდა და დამანა დაინახა, თვალთ-
თავან ღვარულად ცრემლები ვადმოეშვა და თქვა:

„ძმაო, ამ ჭირსა და უბედურებაში როგორ შემიძლია გიმზი-
რო, ანდა ამის შემდეგ ჩემ ცხოვრებას რაღა გემო ექნება?!

ლექსი:

— უშენოდ, ჩემო სულისდგამავ, როგორ ვიცხოვრო ამ ქვეყნად?
თუ კი ჩემ გვერდით არ მახლდე, სიმზიარულე ვით მექნას?!

გითქვამს:—უჩემოდ შეეწყობი ცხოვრებასო!

ხელმწიფობა რომ მერგოს, დარაჯობა ვით გავწიო?!
დამანამაც ტირილი მორთო და თქვა: ბაათი:

— მაწუხებს და გულღვიძლს მდაღავს მოშორება საყვარელი
მეგობრისა,

თორემ, ყველაფერი ეს—სიდუხჭირე, ტანჯვა, საპყრობილის
უბედურება

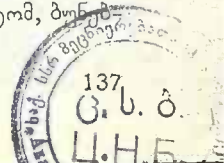
და ხაჯალური იმდენად არაფერია, რაც შენი დაცილებით
უნდა დამატყდეს თავს და დაშორიშორების ცეცხლით უნდა
ვდნებოდე“!

ზემო მოტანილ ამონაწერებიდან ორი (A ვერსიითა და B ვერ-
სიით მოცემული) წარმოადგენს ირანული ორიგინალის უშუალო
თარგმანს, რომელთაგან მეორე (B ვერსია, ვახტანგის თარგმანი)
თავისი საერთო ღირებულებით და დედნის ზუსტად გადმოლებით
გაცილებით მაღლა დგას პირველზე (ამ უკანასკნელის დამუშავებაში,
როგორც აღნიშნულიც იყო, ვახტანგსაც უცდია შეეტანა თავისი
წვლილი, სარედაქციო ხასიათის შენიშვნების სახით); ამიტომ, ბუნებ-

მ. ხუბუა 2

51836
თ

3

რივად, უპირატესობა მეორე ვერსიას (B) უნდა მინიჭებოდა; ამისდა მიუხედავად საჭიროა აღინიშნოს, რომ ხსენებული ძეგლის ქართულ თარგმანთა სწორი სახის დასადგენად წარმოებულ მუშაობის წარ-
ცესში რომ პირველ (A) ვერსიასაც შეუძლია თავისებური წვლილის შეტანა, ამის საილუსტრაციოდ გაკვრით შევხებით მოცემულ ნაწყვეტთა მანძილზე არსებულ თარგმნითი ხასიათის თავისებურებათაგან შემდეგ ფაქტებს: (თანამიმდევრობით — A ვერსიიდან, B-დან, C ვერსიიდან, ირანული დედნიდან და ჩემი თარგმნით).

1. ა) „არამც სხვათა სარგებლის გულისათვის მეზიანი და მემართოს, კაცთა სიამოვნისათვის გამჩენის წყრომა მომეცეს“ (A ვერსიით, ლომის პასუხიდან დედის მიმართ).

ბ) „არამც სხვანი ჩემის წყალობისათვის მის ქიშობას ცდილობდენ, მე სხვის სიამოვნისათვის ღვთის თვალი რასთვის გავიშორო“ (B ვერსიით).

გ) „არცა სხვანი იგი მაზედ ჩემი წყალობისათვის დაქიშებულნი იყვნენ. მე სხვათა სიამოვნისათვის ღვთის თვალი არ გავიშორო“ (C ვერსიით).

დ) (ირანული ორიგინალით)

ქართული ტრანსკრიფციით მივიღებთ:

— მზბზდნ ბზრახე მზწაწყთე დიგარან მზწარათე ხოდ თაბლიდზ ბზშამ ვზ ბზრახე ხალნიყ ხაშმე ხალყე ჰსსელ ქარდა.

თარგმანი: — განგებამ ნუ ქნას, სხვათა სარგებლობის გულისთვის თავისთავს ზიანი მივაყენო და ხალხთა სიამოვნებისათვის გამჩენის წყრომა მოვიპოვო!

ცხადია, თუ რამდენად სწორი ყოფილა A ვერსიით მოცემული თარგმანი, ხოლო უმართებულო და მიუღებელი B ვერსიის (და მაშასადამე, C ვერსიისაც) ვარიანტი, რომლის გადმოღების დროს უეჭველია, ერთგვარ გაუგებრობას უნდა ჰქონოდა ადგილი, რაც გამოწვეულია ირანული ფრაზის მეორე ნაწილში ქვემდებარის როლში გამოსული სიტყვის არა სწორი გაგებით; მისი, მოცემული კონტექსტში საგულგებელი მნიშვნელობის, სხვა მნიშვნელობასთან არე-
ვით. ამნაირი ხასიათის არევისათვის ნიადაგს ქმნის თვით არაბული (და აქედან ირანულიც) დამწერლობა, რომელშიაც, როგორც ცნობილია, არა იშვიათად, ერთიდაიგივე სახის ასო გამოყენებულია სხვადასხვა თანხმოვანი ბგერის გადმოსაცემად, სათანადო წერტილების (თუ წერტილის) დასმით (მაღლა, ან დაბლა). საკმარისია, მოიშალოს ეს უკანასკნელი საშუალება (წერტილების დასმა), რომ მყისვე გაძნელდეს არაბული შრიფტით დაწერილი ძეგლის წაკითხვა. ყოველ შემთხვევაში, ამ ნიადაგზე სათანადო კონტექსტების გაგებაში არე-

დარევის შეტანა ადვილად მოსალოდნელი ამბავია. საფიქრებელია, რომ B ვერსია ემყარებოდეს ისეთ ძეგლს, ირანულ ორიგინალს, რომელშიაც ხსენებული სიტყვის (მეორე ნაწილში ქვემდებარედ ხმარებულის ან „თვალი“) თავკიდურ ასოს სათანადო წერტილი (თუ წერტილები) არ ჰქონოდა. მაშინ მისი წაკითხვა შეიძლებოდა სამი სხვადასხვა სახით, თითოეულ შემთხვევაში სათანადო მნიშვნელობის მინიჭებით. ასე, მაგ., თუ არ ვიგულისხმებდით თავკიდურ ასოზე (რომელსაც სპარსულ ალფაბეტში მერვე ადგილი უჭირავს) არავითარ წერტილს (არც მაღლა და არც დაბლა), მაშინ მივიღებდით სიტყვას—„ჰაშამ“ (ამალა); ერთი წერტილით მაღლა—გვექნებოდა „ხაშმ“ (რისხვა, წყრომა), ხოლო სამი წერტილით დაბლა—გამოვიდოდა „ჩაშმ“ (თვალი)! ასე რომ, საბოლოო ანგარიშში, თვითონ კონტექსტი წყვეტს საკითხს. როგორც თავის ადგილზე მოცემული ტრანსკრიფციიდანაც ჩანს, ადებულ სიტყვას დედანში მოსდევს მისი შესაზღვრელი „ხაშმ“ (გამჩენი, ღმერთი, შემომქმედი)... ასე რომ, ორივე სიტყვა ერთად ადებული შეიძლება ნიშნავდეს — „ღვთის წყრომა (გამჩენის რისხვა“, „ღვთის თვალი“ და ა. შ.) მესამე შესაძლებლობა, „ამალა“, მოცემული კონტექსტისათვის საგულეგებელი არ შეიძლებოდა ყოფილიყო. აქედან, მაშასადამე, A ვერსიის წაკითხვა მართებულად უნდა მივიჩნიოთ, რადგანაც, სათანადო მნიშვნელობის დასადგენად, ამ შემთხვევაში, ზმნას ენიჭება გადამწყვეტი როლი („მოპოვება, დამსახურება...“), ამ უკანასკნელი გარემოების მხედველობაში მიღებით კი, B ვერსიაში მოცემული წაკითხვის მართებულ წაკითხვად აღიარება შეუძლებელი იქნებოდა.

2. ასეთივე სახის გაუგებრობას აქვს ადგილი სწორედ იმავე სიტყვის არაბულ-სპარსული დამწერლობის ნიადაგზე, მოტანილი ფრაზების ორიოდ სტრიქონს ქვემოთ, სადაც ლაპარაკია ვამანის შიმართ დანაშაულის ჩადენისა და სამაგიეროს გადახდაში მოთმინების გამოჩენის შესახებ. ამ შემთხვევაში სწორ გაგებასთან გვაქვს საქმე ვახტანგის თარგმანში (B ვერსია), ხოლო უმართებულა A ვერსიის გადმოღება, რომლის მიხედვით მთელი ეს ლექსი დამახინჯებული და შეკვეცილია (ნახე ზემოთ: „ოდეს კაცთა ავის მოქმედება ნახო“.. და სხვ.); მაშინ, როდესაც, B (და, მაშასადამე, C) ვერსიით მოცემულია დედნის სათანადო ადგილის თითქმის უნაკლო გაგება (ნ. ზემოთ: „თუ ჯავრი ჩავივარდეს ერთი კაცის დანაშაულზე“... და სხვ. (B ვერსიით). — „თუმცა რისხვა მოგერიოს, შემცოდისა წყრომა საესე“... და სხ. (C ვერსია, შეადარე სათანადო ადგილები).

მაშასადამე, დედნის ერთი და იგივე სიტყვა (სწორეთ იმავე დამწერლობის, რაზედაც ზემოთ იყო საუბარი) ვვლავ სხვადასხვა

სახით წარმოდგა—ერთ შემთხვევაში „თვალი“ (A ვერსია), მეორე შემთხვევაში — „ჯავრი“ || „რისხვა“ (B და C). დასაშვებია, რომ ეს ორი სხვადასხვა წაკითხვა უშუალოდ ემყარებოდეს თვით ირანულ დედანში სათანადო დამწერლობის სახით მოსალოდნელ ორ, ერთმანეთისაგან განსხვავებულ, ვარიაციას, რასაც, კონტექსტის მიხედვით ირანულშიც შეეძლო მოეცა ეს ვარიაციები, ე. ი. შესაძლებელია, რომ ირანული დედნის ერთ ვარიანტში ყოფილიყო „ჩაშმ“ (თვალი), მეორეში კი „ხაშმ“ (რისხვა, წყრომა); ასე, რომ, პარალელურად ორივე ფორმის არსებობა, ხსენებული ძეგლის ირანულ ვარიანტებში, გამორიცხული არ შეიძლება იყოს. ასეთ შემთხვევებში, მაშასადამე, ტექსტის თავისებურად გაგების დასაყრდენს უშუალოდ მოგვეცემდნენ ირანული ძეგლის რეალიები, რადგანაც ეს სიტყვა ისეთ კონტექსტშია მოქცეული, რომ შესაძლებელია სათანადო ფრაზის უმტკივნეულოდ გამართვა ორსავე შემთხვევისათვის; განსაკუთრებით მაშინ, თუ კი მკითხველი (მთარგმნელი) ფრაზის პირველ ნაწილს მიაქცევდა ყურადღებას და ლექსის პირველი ნაწილის ფარგლებში იქნებოდა მოქცეული მისი გულისყური, უმთავრესად, ერთ შემთხვევაში შესაძლებელია გაგებულ იქნას, როგორც „თვალის დაცემა“, ე. ი. „ნახვა“ (ჩაშმ ოფთლანთ—თვალი შენი დაეცა, ნახე || ნახო) (ვინმესი), მეორე შემთხვევაში კი იმავე ზმნის „დაცემას“ (ოფთლან) გამოყენებით მკითხველს (ან გადამწერს ირანული ძეგლიდან ირანულადვე) ადვილად შეეძლო გაეგო ეს სადისკუსიო სიტყვა, როგორც „რისხვის დაცემა“ || „რისხვით (წყრომით) შეპყრობა“. ორივე შემთხვევა, მაშასადამე, სხვადასხვანაირი გაგებით, შეიძლებოდა დაკავშირებოდა ისეთ ძეგლს, რომელშიაც ხსენებული სიტყვის თავკიდურ თანხმოვანს არავითარი წერტილი არ ექნებოდა. ხოლო ასეთ ნიადაგზე წარმოშობილი ორი სხვადასხვა სიტყვის შემცველი ვარიანტები—ერთ შემთხვევაში წერტილით მალლა და, მაშასადამე, მნიშვნელობით „რისხვა, წყრომა“, მეორე შემთხვევაში კი სამი წერტილით დაბლა და, მაშასადამე, მნიშვნელობით „თვალი“, ხოლო მომდევნო ზმნასთან დაკავშირებით „შეხედვა“ || „ნახვა“ (შედ. „ნახო“ და სხ.) (აი ასეთი ვარიანტები) თავის მხრივ, ცალ-ცალკე, უნდა დასდებოდა საფუძვლად სათანადო რეალიების არსებობას მომდევნო ირანულ ძეგლებში.

რომ ეს მართლაც ასეა, ე. ი. რომ ამ სადისკუსიო სიტყვის ამა თუ იმ სახით (ჩვენ კონტექსტისათვის ორი სახით) წარმოჩენა თვით ირანულში არის მოსალოდნელი სწორეთ ამ აღნიშნული კონტექსტის ფარგლებში, ამას ამტკიცებს შემდეგი გარემოება: როგორც ცნობილია (იხ. ალ. ბარამიძე; ხსენ. ნაშრომი) A ვერსიის ზო-

გიერთი ადგილის მართებულ სახეებში დასადგენად ვახტანგის კალამსაც ჰქონია შეტანილი სათანადო წვლილი, რომლის ნიმუშიც მოცემული გვაქვს თუნდაც A ვერსიის იმავე ფრაზის მიმართ, რის შესახებაც წარმოებდა საუბარი. როგორც ზემო მოტანილ ვერსიიდან ამონაწერ ნაწყვეტში დადასტურებულია (ნახე სათანადო ადგილი), ვახტანგს ამაზე იგივე ლექსი, რომელშიაც მოყოლილია ჩვენი ფრაზაც, წაუწერია თავისებური რედაქციით, ხოლო არსებითად კი შინაარსი იგივე დაუტოვებია („ნახო კაცი სამუდამოდ რა ავისა იყოს მქნელად“ და სხვ.), ე. ი. აქაც (ამ მინაწერშიაც) თვალთ დასახვანება ლაპარაკი. ხსენებული A ვერსიის არსებულ ტექსტში მოცემული წაკითხვის—და თანახმად, ცხადია, მაშასადამე, რომ იმ ირანულ დედანში, რომელსაც ემყარება ხსენებული ვერსია (და რომლითაც ხელმძღვანელობს ვახტანგიც, სათანადო შესწორების შეტანის დროს) უნდა ყოფილიყო „ჩაშშ“ (თვალი), რადგანაც, ჯერ ერთი, იმავე ვერსიის სხვადასხვა ადგილას სათანადო შესწორების შეტანის დროს, თავისი რედაქციის გასამართლებლად, თუ მეტი გარკვეულობის შესატანად, არა ერთხელ აქვს მოცემული ვახტანგს შესაფერი ირანული წარწერაც, რაც ამტკიცებს, რომ სარედაქციო მუშაობის პროცესში თარგმანის ყოველი სიტყვა გატარებულია დედანთან შეჯერების კონტროლ ქვეშ; მეორე, არა ნაკლებ მნიშვნელოვანი გარემოება ის არის, რომ შემდეგში, როდესაც მწიგნობარი მეფე საბოლოოდ რწმუნდება შესრულებული თარგმანის უფარვისობაში და ხელახლა შედგომია ძეგლის თავიდან თარგმნას, მაშინ იგივე ფრაზები, როგორც ზემოთ ვნახეთ, გადმოღებული აქვს სულ სხვანაირად („თუ ჯავრი ჩაგივარდეს“... და სხვ.) ცხადია, მაშასადამე, რომ დედნის ერთი და იგივე ფრაზის (განსაკუთრებით მისი ქვემდებარის) გადმოღება მთარგმნელის მიერ სხვადასხვა დროს სხვადასხვანაირად, უნდა მომდინარეობდეს თვით ირანულ დედანში არსებული თავისებურობიდან. მე არ ვეხები აქ ამ მცირე ნაწყვეტის მანძილზე არსებულ სხვა თავისებურობათ, რომელთა შესახებაც მკითხველს თვითონ შეუძლია მიიღოს დაახლოებითი წარმოდგენა ჩემ მიერ მოცემული თარგმანის მიხედვით. ყოველ შემთხვევაში, აშკარაა, თუ რაოდენ მნიშვნელოვანია ამ ვარიანტების კრიტიკული შესწავლა არა მარტო დედანთან შეჯერების თვალსაზრისით, არამედ თვით ირანული ძეგლის ზოგიერთ ადგილთა შესასწორებლადაც.

ასე, მაგალითად, ჩემ მიერ ზემომოტანილ ირანულ ციტატაში მოცემული ერთ-ერთი ფრაზა (რომლის შესახებაც ვრცლად იყო საუბარი): „ჩუ ხაშშ ოფთაღთ ბარ გონაპ ქასი...“ სათანადო დედანში იკითხება შემდეგნაირად: — „ჩუ ჩაშშ ოფთაღთ“ და

ლო დედნის ასეთი წაკითხვა არ არის სწორი და ჩემ მიერ შესწორებულ იქნა „ქილილა და დამანას“ B და C ვერსიების მიხედვით, სადაც, ჩემი აზრით, მარჯებულად არის გაგებული და გადმოცემული დედნის სათანადო კონტექსტი. ამას საუცხოვოდ ადასტურებს ის გარემოებაც, რომ ეგვევ კონტექსტი, ოდნავ შეცვლილი სახით მაგრამ ჩვენთვის საინტერესო ტერმინის იმავე გაგებით, როგორც მე მაქვს შესწორებული, მოცემულია ვანთქმული პოეტის საადი შირაზელის ცნობილ „ბოსტანში“, სადაც ვკითხულობთ:

— ჩე ხაშმ ოადნთ ბარ გონაჰ ქასი, თანმოლ ქონაშ უყუბათ ბასი... ხოლო პროფ. ჩაიკინის მიერ შესრულებულ გალექსილ თარგმანში ამას უღრის:

«Коль хочешь карать ты чью-либо вину,
Последствия взвесь, взгляни в глубину»¹.

ამავე დედნის სხვა ადგილებშიაც არის მოცემული ეგვევ კონტექსტი, მაგრამ ყველგან ხმარებულია „ხაშმ“ და არა „ჩაშმ“. ამგვარად, მტკიცდება ვახტანგის თარგმანისა და საბას რედაქციის სიზუსტე ამ კონტექსტის სწორად გადმოცემის საკითხში.

3. მომდევნო პერიოდის ლიტერატორ-მკვლევართაგან საძიებელი დასასჯელი იარაღები, რომლებიც ხმარებაში იყვნენ გლეხების მიმართ, აღნიშნულია ბოროზდინის მიერ. (იხ. Бороздин, „Заказ. воспоминания. Мингрелия и Сванетия“). ამიტომ მნიშვნელობას მოკლებული არ იქნებოდა ბოროზდინის შრომიდან სათანადო ადგილის მოტანა, სადაც ვკითხულობთ: „Мы отобрали у них (у князей: м. б.) цепи и ошейники, в которых они нас томили по целым годам“.

4. ეგვევ ადგილი თ. სახოკიას თარგმანით: „ჩამოვართვიო ხაჯალურები და დადიანურები, რომლითაც ისინი ზოგჯერ მთელი წლობითა გეტანჯავდნენ“².

¹ Бустан. перевод К. Чайкина, стр. 21, Москва. Академия, 1935 г.

² კ. ბოროზდინი „სამეგრელო და სვანეთი“ თარგ. თ. სახოკიასი. 1934.

ამავე წიგნის ბოლო ნაწილში, სადაც მოცემულია საუბარი ბატონსა და ყმას შორის, ხმარებულია „ხანჯალური“, იმავე ფორმით, მაშასადამე, როგორც ეს არის ჩაწერილი სიძველეთა მუზეუმის კატალოგში იმავე თემა სახოკიას ჩვენებით (ნ. ქვემოთ). მოვიტანოთ სათანადო ნაწივეტი ბატონისა და ყმის დიალოგიდან: (ბატონი ეკითხება ყმას)—ვინ რა დავიშავა, რატომ არ მეტყვი?

— აბა ვინ იქნება, ბატონო! მდივანბეგი... სულს გვართმევს, ბატონო. ხანჯალური თ დავაბამო, მეუჭურება, ქურდობაზე ხელი უნდა აიღოვო (349).

(ხსენებული გვერდის ქვემო აშიაზე მოთავსებულია მთარგმნელის განმარტება: ხანჯალური—ტკინის ჯაჭვია, რომლითაც ბატონყმობის დროს სამეგრელოში ცნუ აბამდენ ხელმე დასასჯელად“).

5. მიემართოთ ახლა ჩვენს ლექსიკოგრაფებს, რადგანაც ლექსიკონებიც სალიტერატურო ძეგლთა ნიმუშებადაც შეიძლება იყოს გამოყენებული.

ა) დ. ჩუბინაშვილი თავის რუსულ-ქართულ ლექსიკონში გვაძლევს სათანადო ადგილას შემდეგ ცნობას: „ხაჯალური-ბორკილი“, *Кандакис*, ქილ. 252.

ეს, მასადაამე, იგივე ფორმაა, რაც „ქილილა და დამანას“ C ვერსიაშია მოცემული, რის შესახებაც თვითონ ლექსიკოგრაფიც იძლევა მითითებას. ცხადია, რომ ეს ერთად ერთი ძეგლი ყოფილა, ლექსიკონის შედგენის დროს ხელმისაწვდომი, სადაც დადასტურებულია საძიებელი ტერმინი (ოდნაე შეცვლილი სახით კი). მართალია, ამ სახით ეს ტერმინი არ გვხვდება არსად (ვგულისხმობ ამ მხრივ უკვე საკმაოდ შესწავლილ რაიონებს დასავლეთ საქართველოს. ფარგლებში მხოლოდ, რაფერს ვამბობ აღმოსავლეთ საქართველოს შესახებ—სათანადო მასალების უქონლობის გამო), არც მეგრულში (როგორც თავშივე ჩანდა), არც აჭარულში (როგორც ეს ჩანს ჩემ მიერ ზემო აჭარაში ჩაწერილი მასალების მიხედვით), არც სამურზაყანოსა, აფხაზეთსა და ზემო იმერეთში თუ ქვემო სვანეთში—ლაშხეთში (როგორც ეს დადასტურებული იქნება ქვემოთ მოტანილი უტყუარი ფაქტების მიხედვით)—მაგრამ, ეს ორი ფორმა—ხალაჯური || სალაჯური და ხაჯალური რომ ერთი და იგივე სიტყვა არის, ეს, ვფიქრობ, არ უნდა იყოს სადავო. „ქილილა და დამანას“-ში ხმარებული ფორმა წარმოადგენს მეორე და მესამე თანხმონის გადასმ-გადმოსმას (შეთათვისის), რასაც, სხვათა შორის, არა იშვიათად, აქვს ადგილი იმავე ძეგლის სხვადასხვა ადგილას.

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ საბას თავის ლექსიკონში არ აქვს შეტანილი ეს ტერმინი (და არც „დადიანური“), მიუხედავად იმისა, რომ სწორედ მის მიერ რედაქცირებულ „ქილილა და დამანას“ ვერსიაშია იგი ხმარებული. ცხადია, რომ ამ ძეგლზე მუშაობის პერიოდში მისი ლექსიკონი უკვე დასრულებულია; მაგრამ არც ჩამატებულ სიტყვათა სიაშია ის შეტანილი. საფიქრებელია, რომ ევროპიდან მობრუნების პროცესში (თუ გამგზავრების) დასავლეთ საქართველოს სანაპიროებზე გავლის დროს შეეთვისებოდა მას ეს ტერმინი, როგორც დავიანხეთ, მცირეოდენი ცვლილების შეტანით, თორემ წიგნებიდან რომ ჰქონოდა შეთვისებული, მაშინ თავის ლექსიკონში უსათუოდ შეიტანდა. (იხ. საბას ავტოგრაფი ლექსიკონი „წერა-კითხვის“ კოლექცია, № 31).

ბ) ილია ჭყონიას „სიტყვის კონა“-ში ვკითხულობთ:

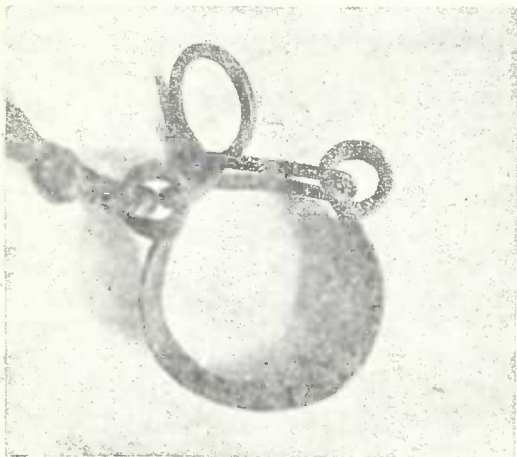
„ხაჯალური (ხაჯალური) — (ნ. აბდუშელიშვილის განმარ-

ტებით) ორკოპიანი დიდი ჯირკი, რომელსაც სახიბივით შეაბამდენ მიძიმე დამნაშავეს და ისე ჩააგდებდნენ საპატიმროში; სხვათა შორის იმერეთის მეფემ სოლომონ II რაჰის ერისთავს, როსტომს დაადგა ხაჯალური და ისე დაატუსაღა“.

მაშასადამე, აქედან აშკარად ჩანს, რომ ჩვენ საქმე გვაქვს ხის იარაღთან, რომელიც გამოყენებულია (ამ შემთხვევაში მართლმსაჯულების მიერ) იმავე მიზნისათვის, რისთვისაც იყენებდნენ ხოლმე ამავე სახელწოდებით აღნიშნულ სპეციალური კონსტრუქციის რკინის ჯაჭვებს.

II. როგორია მდგომარეობა მატერიალური კულტურის სფეროში?

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში თავმოყრილია ადამიანის კისერზე დასადები ჯაჭვების საკმაოდ მდიდარი კოლექცია, რომე-

სურ. 1

ლიც სათანადო ნიმუშების თავისებური ფუნქციის მიხედვით შეიძლება დავყოთ ორ კატეგორიად: პირველი კატეგორია შეიცავს ადამიანთა დასასჯელად გამოყენებულ ჯაჭვებს, მეორე კი დაკავშირებულია რიტუალურ წესებთან. ასეთი ძირითადი ფუნქციის-და მიხედვით ორივე კატეგორიის ჯაჭვები განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან თავისი კონსტრუქციითაც: ასე, მაგ., თუ ადამიანთა დასასჯელად გამოყენებულ ჯაჭვისათვის აუცილებელ საპირობებას წარმოადგენს ვარკვეული სახის ყელზე შემოსაკრავი ნაწილი (იხ. სურ. 1), სამაგიეროდ რიტუალურ წესებთან დაკავშირებით ხმარებული ჯაჭ-

ვები შეიძლება ასეთ რამეს მოკლებული იყონ, რადგანაც მათთვის სრულიად საკმარისია სათანადო დანიშნულების ჯაჭვთა ერთ თავში მიმაგრებული კისერზე დასადები ნახევრად-წრისებური ფორმის რკინისავე ენა, რომ შეიქმნეს სიმულაცია, შესაწირავად განკუთვნილ პირების ჯაჭვით დაბმის შესახებ (სურ. 2).

ამ ორი ფუნქციის (აღამიანთა დასჯისა და რიტუალური წესების) მიხედვით თუ მოვახდენთ არსებული ჯაჭვების დაჯგუფებას, მივიღებთ შემდეგ სურათს:

აღამიანთა დასასჯელად გამოყენებულია:

1. ის ჯაჭვი, რომელიც 1908 წელს სიძველეთა მუზეუმისათვის გადაუცია თედო სახოკიას მის მიერ სამეგრელოდან ჩამოტანილ სხვა ნივთთა შორის. თავის ანგარიშში ამის შესახებ ის წერს: „ხანჯალური ჯაჭვი, რომლითაც მებატონენი დამნაშავე გლეხებს

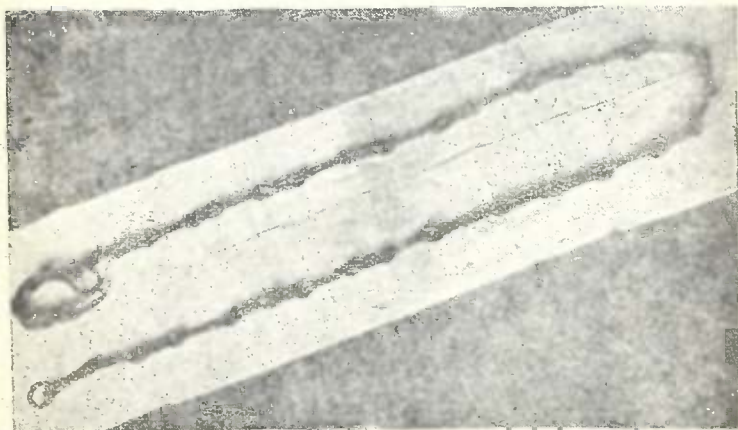
სურ. 2 (6) „დაღიანი“

აბამდნენ ბატონუმობის დროს. ნაბოკნი (დიდ) გიორგი ბატონიშვილისეულ სახლში, სოფ. კურზუში (სენაკის მაზრა)“.

საჭიროა აღინიშნოს, რომ ეს ბატონიშვილი არის სწორედ ის დაღიანი, რომელმაც თავის ყმას, გიოს, დაადვა კისერზე ხაჯალური და ისე დააბატონრა იგი. შესაძლებელია დაისვას საკითხი მხოლოდ იმის შესახებ, რომ ხსენებული ჯაჭვი ხომ არ არის ის ეგზემპლარი, რომელზედაც თავში იყო საუბარი და საიდანაც ეძლევა სათავე ჩვენი კვლევებიების მსვლელობას. ყოველ შემთხვევაში, ურყევი ფაქტია ის, რომ ამ ჯაჭვის სახით ჩვენ გვაქვს „ხაჯალური“-ს ტიპური წარმომადგენელი, რაშიაც აშკარად დარწმუნდება ყველა, ვინც კი შეეცდება ერთმანეთს შეადაროს მათქვამი ქუთარია ბერულას სიტყვებით აწერილი იარაღი და ეს „ხაჯალური“, რომლის სიგრძე უდრის ოთხ მეტრსა და 15 სანტიმეტრს (იხ. სურ. 3, ხაჯალური).

თუმცა რჩება მაინც ერთი დეტალი, რომელიც თითქოს არღვევს მათ იდენტობას და ცოტა სხვანაირად აყენებს ყელზე შემოსაკრავი ნაწილის კონსტრუქციის საკითხს. საქმე იმაშია, რომ ზეპირი საუბრის დროს ჯაჭვის ერთი თავი რგოლით მითითებულია რა

გარეთ გასატანად და ჯოხის გასაყრელად (რაც სწორად არის მოცემული), მეორე თავის შესახებ ნათქვამია: „მეორე დუდი კოს კესერს გეძღვდო კვლერი რღვ კვლათ“—ე. ი. „მეორე თავი კაცს კისერზე ედვა და დაკეტილი იყო კლიტით“. ასევე ეს ზემოთ აწერილობის დროს, ხოლო ამ ჯაჭვების დათვლიერება გვიჩვენებს, რომ ის მოკლებულია კლიტეს, ანდა მათ დასაკეტ რაიმე ნაწილს. ყელზე შემოსაკრავი ნაწილი გადაირაზება იქვე მოძრავად მიბმულ ენით, რომლის რგოლშიაც მთელი ტანჯაჭვის გატანით უკვე შეკრულია ყელის გარშემო ჯაჭვი; ასე რომ; არავითარი კლიტე საქ-

სურ. პ. საჯალური

რო აღარ არის. ორში ერთი: ან არსებობდა მართლაც ხსენებული კონსტრუქციის ისეთი ჯაჭვი, რომელსაც დაედებოდა კლიტე ყელის ნაწილის შესაკრავად, ანდა მათქვამს თავის მოგონებაში ვერ აქვს ზუსტად დასურათებული ჯაჭვის სათანადო დეტალები და უშვებს უნებლიეთ შეცდომებს. საფიქრებელია, რომ მან ვერ მოიგონა დაწერილებით ყველა ნაწილის კონსტრუქცია, ან ვერ მიაქცია სათანადო ყურადღება დაზუსტებული აწერილობის მომენტებს და სხ. ეს მით უფრო მისაღებია მხედველობაში, რომ მათქვამი ეხება იმ ეპოქას, როდესაც ის ჯერ კიდევ მცირეწლოვანი იყო; მეორე მხრით, მეც პირველად ვისმენდი ასეთი იარაღის აღწერილობას და სათანადო გამოცდილებას მოკლებული ვიყავი მისი კონსტრუქციული თავისებურების მხრივ, რომ შეკითხვების საშუალებით უფრო დაეზუსტებია მათქვამს ყელზე შემოსაკრავი ნაწილის დეტალები.

ასეა თუ ისე, ჩვენ წინაშე არის ფრიად მნიშვნელოვანი გარემოება, როდესაც ერთი და იგივე მდგომარეობა (ბატონყმობის დროს გლენების ჯაჭვით დაბმა) ლოკალიზებულია ერთსა და იმავე გეოგრაფიულ პუნქტში და დადასტურებულია ერთიმეორისაგან დამოუკიდებლად, სრულიად სხვადასხვა წყაროების საშუალებით (ზეპირი საუბრის მიხედვით ჩაწერილი ტექსტი და მატერიალური კულტურის ნაშთი).

2. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის საეთნოგრაფიო განყოფილების ერთერთ დარბაზში („სვანეთი“) გამოფენილია ადამიანის კისერზე დასადები და დასაპატიმრებელი ჯაჭვი, სახელწოდებით „დადიანურ“ (სვანური გამოთქმით), რომელიც თავისი კონსტრუქციით თითქოს სრულიად ემთხვევა „ხაჯალურის“ ტიპის ჯაჭვს. ვამბობ, თითქოს, რადგანაც პირველს არა აქვს ის რგოლი, რაც ახასიათებს მეორეს და გამოყენებულია ღირეს გასაყრელად იმ შემთხვევაში, თუ „დადიანური“ (ხსენებული კოლექციით) წარმოდგენილია უნაკლოდ და, მაშასადამე, რგოლს აღარ საკიროებდა (თავისი სიგრძის გამო), მაშინ ბუნებრივად დაისმება საკითხი ამ ორ ჯაჭვს შორის ბოლო ნაწილის კონსტრუქციული განსხვავების შესახებ. ყურადღების ღირსია ის გარემოება, რომ ქვემო მოტანილ მასალებიდან ზოგიერთი ცნობა მხარს უჭერს ასეთი კონსტრუქციის ჯაჭვების არსებობის ფაქტს: ასეთად შეიძლება ვიგულისხმოთ ქრისტეფორე კასტელის მიერ მოცემული სურათი, თუმცა ხსენებული მიზნისათვის მის უეჭვო გამოყენებას ხელს შეუშლიდა ის გარემოება, რომ სურათზე ნათლად არ არის მოცემული ჯაჭვის ბოლო ნაწილი, რომ შესაძლებელი ყოფილიყო კატეგორიული დებულების წამოყენება მისი ბოლო ნაწილის კონსტრუქციული თავისებურების შესახებ. ამის-და მიუხედავად, თუ მაინც დავასახელებ, ის, იმიტომ, რომ სურათზე ის გრძელი ჯაჭვის შთაბეჭდილებას ახდენს და ამდენადვე შეიძლებოდა „დადიანურ“ ჯაჭვებს დაკავშირებოდა.

მეორე ცნობა, უფრო ექვ მიუტანელი და კატეგორიული ხასიათისა, შეეხება ქვემოთ ენობრივი მასალებიდან მოტანილ საუბარს, რომლის მიხედვით აფხაზეთის მცხოვრები, ას ხუთი წლის მოხუცი, მ. კვატანი, პირდაპირ ამბობს: ჯაჭვის „გაღე მეჯუჯუტანდეს. ათე ჯაჭვის ხაჯალური ჯოხოდე ჩქინობურათ. კოფილი კათა ხაჯალურით კვრგდგ“¹.

ეს ნიშნავს: ჯაჭვს „გარეთ გასკვნიდნენ. ამ ჯაჭვს ჩვენებურად ერქვა ხაჯალური. დაპატიმრებული ხალხი ება ხაჯალურიით“. მეგრული ზმნა „ჯუჯუტუა“, „მუჯუჯუტუა“ ნიშნავს მსხვილ, უშნო ნას-

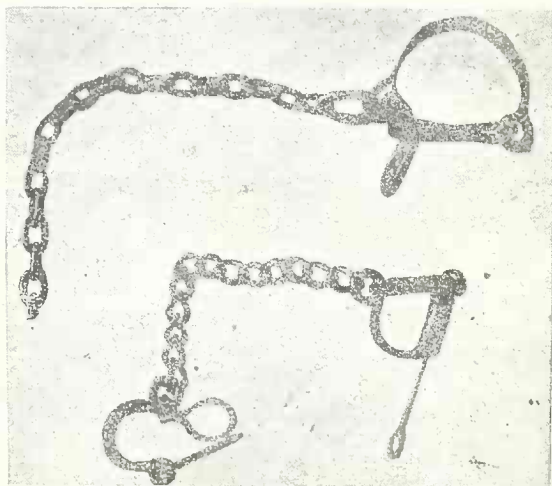
¹ მაკარ ხუბუა, „მეგრული ტექსტები“.

კვის გაკეთებას, ისეთი რამის გამოსკვნას, რაც ნაკლებ ელასტურია და უშნო, მსხვილი ნასკვი გამოუღის. ამგვარად დადასტურებულია ისეთი დასაბატიმრებელი და ყელზე დასადები ჯაჭვის ისტორიულად არსებობა, რომელსაც თავისუფალ (გარედან გასატან) ბოლო ნაწილში რგოლი არა აქვს სრულიად; სამაგიეროდ, გარეთ გატანის შემდეგ გაინასკვება ის, რითაც დასშულია საშუალება, გაუხსნელად მისი კვლავ ნახვრეტიდან შიგნით ჩატანის შესახებ. ასეთი თავისებური კონსტრუქციის-და მიუხედავად, მასაც ეწოდება „ხაჯალური“ („ჩვე-ნებურად ერქვა ხაჯალური“, ამბობს ის).

როგორც თავის ადგილს მოცემული ენობრივი მასალებიდან ჩანს, არსებობდა კიდევ სხვადასხვა ტიპის კისერზე დასადები და ამ სახით აღამიანთა დასაბატიმრებელი ჯაჭვები, მაგრამ მათ საერთო სახელწოდებად ხმარებულია „ხაჯალური“. ყოველ შემთხვევაში საჭიროა აღინიშნოს, რომ არსებობდა, მაშასადამე, ისეთი ჯაჭვი, კისერზე დასადები, ხაჯალურის ტიპის, რომლის ბოლო ნაწილი მოკლებულია რგოლს, სამაგიეროდ მას აქვს მეტი სიგრძე, ვიდრე ჩვეულებრივი ხაჯალურის ჯაჭვის, და ერთერთ ასეთ ნიმუშად წარმოდგენილია სწორედ სახელმწიფო მუზეუმის „დადიანური“, რომლის ყელზე შემოსაკრავ ნაწილში დატანებული რგოლისებური ენა, რაშიაც უნდა გატანილიყო ტან-ჯაჭვი მთლიანად, ამ უკანასკნელზე მეტი დიამეტრის შემცველ რგოლს (რაც ჩვეულებრივია „ხაჯალური“-ს ჯაჭვისათვის) ვერკვი გაატარებდა თავის წრეში, როგორც ეს ჩანს წარმოდგენილ სურათზედაც. ამ ჯაჭვის სიგრძეა 6 მეტრი და 60 სანტ. (აქვე მოთავსებულია იმავე კონსტრუქციის მცირე ჯაჭვი, რომელსაც ახლა ხმარობენ სამეგრელოში ცხენის ბორკილად სახელწოდებით „აბუღანი“) (იხ. სურ. 4, დადი. ნური).

როგორც შედარებიდანაც ჩანს, ორივე ჯაჭვის — „ხაჯალურის“ და „დადიანური“-ს ყელზე შემოსაკრავი და კისერზე დასადები ნაწილი თანაბარი კონსტრუქციისაა, მათ შორის განსხვავება არ არის; ის შედგება სამი ნაწილისაგან: პირველი არის ტანჯაჭვზე მიმაგრებული, კისერზე დასადები, ნახევარ-რკალისებური ბრტყელი რკინა; მეორეა ამ უკანასკნელის ერთ თავზე მოძრავად მიბმული ყელზე ამოსადები რკინისავე ენა მთელ თავის სიგრძეზე ფარალალად მოცემული, რომელშიაც გაეყრება ხოლმე მესამე ნაწილი (იმავე კისერზე დასადები რკინის მეორე თავზე აგრეთვე მოძრავად მიბმული); ამ უკანასკნელის თავისუფალი თავი რკინისებური სახით მოცემული, დანიშნულია, — ენის ფარალალაში გაყრის შემდეგ — ტანჯაჭვის გასატარებლად, რომ ერთმანეთში გატარ-გამოტარებით მთლიანად შეიკრას კისერზე შემოსალტული ნაწილები; ხოლო, რაკი

ამ პროცესში უკანასკნელი ეტაპი ტანჯაქვის გატარებით არის მოცემული, ამიტომ მისი თავისუფალი ბოლო ნაწილის შიგნიდან გარეთ გატანით და იქ დამაგრებით (თუ რგოლიანია, ღირეს გაყრით, თუ არადა, ჯოხზე მიბმით, ანდა გადანასკვით) სრულდება ადამიანის ამ წესით დაბატონების წესებზე.

სურ. 4. დადიანური

3. ამავე კატეგორიის ჯაჭვებში შემოდის, როგორც მატერიალური კულტურის სათანადო ნიმუში, ქრისტეფორე კასტელის კოლექციიდან ჩვენამდე მოღწეული ერთი სურათი, რომელზედაც დახატულია ყელზე ჯაჭვშემბმული პიროვნება, სათანადო იტალიური წარწერით; ხოლო ეს უკანასკნელი კი მიხ. თამარაშვილის გადმოთარგმნით იკითხება შემდეგნაირად: „სიასუსი სოფია, კეთილშობილი მეგრელი. ამან ერთი ქერივი დედაკაცი გაჰქურდა. იმანაც მოტყუებით შეიპყრო და დაატყვევა. ახლა გლოვობს: ვაი, ვაი ჩემი უბედურობა, რა დამემართა, ერთმა ქალმა დამიპირა. ვაი, ვაი, ვაი“ (იხ. სურ. 5).

A) რიტუალურ წესებთან დაკავშირებით ხმარებულ ჯაჭვებიდან იმავე სახელმწიფო მუზეუმში მოიპოვება რამდენიმე სახეს ნიმუში, საიდანაც ჩვენი კვლევა-ძიებისათვის მნიშვნელოვანი მომენტების შემცველად უნდა იქნეს დასახელებული:

1. გორის ჯვარიდან ჩამოტანილი ჯაჭვი, სახელწოდებით „და-
 დიანი“, სიგრძით უდრის 3,50 მეტრს, კოლექციის № 10-ა. ის მო-
 გვაგონებს ხაჯალურის ტიპის ჯაჭვებს თავისი კონსტრუქციით თავ-
 სა და ბოლოში—კისერზე დასადები ბრტყელი ნახევარ-რკალისებუ-
 რი რკინის ნაწილით და ჯაჭვის მეორე თავში დატანებული რგო-
 ლით. მხოლოდ ეს კია, რომ სიდიდით (და სიმძიმითაც) ის ერთობ
 თავისებურია და განკუთვნილია „შეწირულთათვის“. დაიდებდენ
 კისერზე ამ მძიმე ჯაჭვის ერთ თავში მოძრავად მიბმულ ნახევარ-
 რკალისებური ფორმის რკინას, რომლის მოკაუჭებულ ბოლოში ჩა-
 მოჰკიდებდნენ ხოლმე ტანზე შემოხვეული ჯაჭვის რგოლს. ამგვა-
 რად, მთელი ამ ჯაჭვით ტანზე შემოხვეული და კისერთან შეკრული
 უვლიდნენ გარშემო სალოცავ ადგილს.

2. ამავე მიზნისათვის გამოყენებულ ჯაჭვთა შორის დავასა-
 ხელოთ ისეთებიც რომლებიც უდგებიან ხაჯალურის ტიპის ჯაჭვებს
 კისერზე დასადებ ნაწილით, ხოლო რგოლის მაგივრად შეაბამისად
 დატანებული აქვთ მეორე თავში რკინის სოლი. ასეთი ჯაჭვების
 წმკუშებია:

ა) „არბო“—სურ. 7. (არბოდან ჩამოტანილი)

ყურადღების ღირსია ის გარემოება, რომ ყველა ეს (და სხვე-
 ბიც) რიტუალურ წესებთან დაკავშირებული ჯაჭვები ლოკალიზებუ-
 ლია მხოლოდდამხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს ფარგლებში
 შემავალ სხვადასხვა რაიონში, ხოლო დასავლეთ საქართველოს ტე-
 რიტორიაზე კი არც ერთი.

რიტუალური წესებისათვის გამოყენებულ ჯაჭვთა სხვადასხვა
 სახეობის-და მიუხედავად, როდესაც ჩვენ წინაშე დგება საკითხი
 მათი ადამიანთა დასასჯელ ჯაჭვებთან (ხაჯალური, დადიანური)
 ურთიერთობის შესახებ, ამ შემთხვევაში შესაძლებელია დავუშვათ,
 რომ ამ ორი სხვადასხვა ფუნქციისათვის გამოყენებული ჯაჭვები
 (ადამიანთა დასჯა ერთი მხრით, და „თავის შეწირვა“ მეორე).

სურ. 5

„სიასუსი სოფია, კეთილშობილი მეგრელი. ამან ერთი ქვრივი დედაკაცი გაპქურდა. იმანაც მ. ტყუებით შეიპყრო და დაატყვევა. ახლა გლოვობს: ვაი, ვაი ჩემი უბედურება, რა დანემართა. ერთმა ქალმა დამიჭირა. ვაი, ვაი, ვაი“

მხრით) ერთი და იმავე სათავიდან მომდინარეობდეს და, მაშასადამე, გენეზისი მათი იყოს ერთი და იგივე. ყოველ შემთხვევაში, ამ გენეზისის ძიებისათვის ბუნებრივი იქნებოდა სწორედ აქ დასმულყო საკითხი იმის შესახებ, თუ ამ რიტუალურ წესებთან დაკავშირებით „შეწირულთა“ ჯაჭვებით შეკვრის პროცესი ხომ არ შეიძლებოდა დაკავშირებოდა წარმართული ეპოქიდან მომდინარე გადანაშთების რაიმე კონკრეტ სახეებს?

ბ) „ზერტი“—სურ. 8 (ზერტიდან ჩამოტანილი)

როგორც ცნობილია, ქრისტიანული კულტურის სფეროში არა იშვიათად ყოფილა დადასტურებული ფაქტი, წარმართული ეპოქიდან მომდინარე ელემენტების ამა თუ იმ სახით შენარჩუნების შესახებ. კერძოდ, რაც შეეხება ამ ორი სხვადასხვა დანიშნულების ჯაჭვთა წარმოშობის საკითხს, შესაძლებელია ის დაუკავშირდეს წარმართულ ეპოქაში არსებულ იმ ჩვეულებას, რომელიც გულისხმობდა ადამიანის ჯაჭვით დაბმას და მის მსხვერპლად შეწირვას, რაც ცხოველი სურათებით აწერილი აქვს გათქმულ სტრაბონს თავისი „გეოგრაფიის“ მესამე თავში („ალბანიის აღწერაში“) შემდეგნაირად: (მომყავს: პროფ. ივ. ჯავახიშვილის თარგმანით)

„ალბანელები ღმერთებსავე თაყვანს სცემენ მზესა, ზევსს და მთვარეს, მეტადრე მთვარეს. მთვარის ტაძარი იბერიის მახლობლად მდებარეობს. მეფის შემდგომ ყველაზე უფრო პატივცემულ კაცად ის ითვლებოდა, ვინც ტაძარს ემსახურება; იგი დიდსა და მჭიდროდ დასახლებულს ხატის მამულს განაგებს და ხატის ყმების უფროსად ითვლება, რომელთა შორის ბევრი ქადაგად დაეცემა და წინასწარმეტყველებს ხოლმე; იმას, ვინც ატაცებული მარტოკა დახეტიალებს ტყეებში, ქურუმები დაიჭერენ, კისერზე ჯაჭვს დაადებენ და ერთი წლის განმავლობაში ზვარაკად კარგა ასუქებენ ხოლ-

მე; მერე მას, მირონცხებულს, სხვა საღმთოებთან ერთად ღმერთს მსხვერპლად შესწირავენ ხოლმე“¹.

როგორც აქედან ჩანს, მაშასადამე, ჯერ კიდევ პირველ საუკუნეში (ახალი წრით) ჯაჭვი გამოყენებულია ადამიანის შესაკრავად, მის დასაპატიმრებლად. მართალია ამ ჯაჭვის სრული აღწერილობა სტრაბონის მიერ არ არის მოცემული, მაგრამ აშკარად მითითებულია იმაზე, რომ შეპყრობილი კაცი, ღვთაებისადმი შესაწირავად მიჩნეული, დაბმულია მთელი წლის განმავლობაში, სანამ მისი განგმირვის დღე დადგებოდეს. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვაქვს ადამიანთა დასაბმელად, მის კისერზე დადებით ჯაჭვის გამოყენების ფაქტთან.

დროთა განმავლობაში იცვლება ყოველგვარი ზედნაშენი და ამა თუ იმ სახის იდეოლოგიური მონაცემი. კერძოდ, რელიგიაც ჰკარგავს ჟამთა ვითარებაში თავის პირვანდელ წესებს, ფორმებს და მისი ცალკეული მომენტები ახალ ფუნქციებში გვევლინება ხოლმე. ქრისტიანობის გავრცელებასთან ერთად ბუნებრივია თანდათან მოსპობის გზაზე დამდგარიყო რომელიმე ღვთაებისადმი ცოცხალ ადამიანთა შეწირვის ჩვეულება საერთოდ, ხოლო კერძოდ ადგილი არ ჰქონოდა მათ ჯაჭვებით დაბმას და მასთან დაკავშირებულ წესებს. ამიტომ, ცხადია, რომ წარმართული ხასიათის რელიგიური კანონები და წესები ერთბაშად კი არ ეძლეოდნენ დავიწყებას, არამედ ამა თუ იმ სახით, ამა თუ იმ ფორმით გადმოიღოდნენ ხოლმე ახალ აპოქაშიც და თავისებური ნუანსის შენარჩუნებით კვლავ აგრძელებდნენ ახალი წყობით შეცვლილ ძველი ტრადიციების ზოგიერთ დამახასიათებელ შტრიხებს. ამიტომ, არ არის გასაკვირი, თუ წარმართული ეპოქიდან აღებული ისეთი თვალსაჩინო მომენტი, როგორც არის ადამიანთა მსხვერპლად შეწირვა, ამასთან დაკავშირებული წესებით, მთლად უმნიშვნელოდ ვერ გამქრალიყო ერთბაშად და გადმოსცემოდა მომდევნო ისტორიულ სიტუაციას თავისებურად შეცვლილ ფორმებში.

მართლაც-და, ჩვენ გვაქვს მთელი რიგი შემთხვევები, როდესაც სცენაზე გამოდის ქრისტიანიზმის წესებთან შეხამებული, ხოლო არსებითად კი წარმართული ეპოქის გადანაშთების ესა თუ ის ფაქტი. თუ წინეთ, წარმართობის დროს, ჯაჭვით აბამდნენ ადამიანებს

¹ პროფ. ივ. ა. ჯავახიშვილი, „ქართველი ერის ისტორია“, წიგნი I, გვ. 106 (სტრაბონი, Geographica, lib. cap. III, 7).

და ლორივით ასუქებდნენ ღვთაებისადმი შესაწირავად, ამიერიდან, ქრისტიანობის დამკვიდრებასთან ერთად, ეს წესი ისპობა ამ სახით, მაგრამ გვევლინება კი მეორე სახით—ნებაყოფლობით „თავის შეწირვის“ სიმულაციად იქცევა ხოლმე; არსებითად კი, ამ შეცვლილ ფუნქციითაც, ძალაში რჩება ის პრინციპი, რომელიც სარჩულად ედო ადამიანთა მსხვერპლად შეწირვას და რაც გამოიხატებოდა ქურუმთა ორგანიზაციის ეკონომიურად და პოლიტიკურად განმტკიცების საქმეში. ცხადია, მაშასადამე, რომ ქრისტიანიზმის ოფიციალურ წარმომადგენელთა ხელში ამ ჯაჭვებთან დაკავშირებული მთელი რიგი რიტუალური წესები წარმოადგენდნენ მშრომელი ხალხის დამონებისა და ყვლეფის ერთერთ საშუალებას. ახალ ვითარებასთან შეფარდებით ასეთი ფუნქციის შენაცვლების ნიმუშად უნდა ჩაითვალოს ის ჯაჭვები, რომლებიც მრავლად მოიპოვებოდნენ საქართველოს ფარგლებში არსებულ სალოცავ ადგილებში და რომელთა შესახებ სათანადო ადგილას უკვე იყო მოცემული რამდენიმე ცნობა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში მოთავსებულ ჯაჭვებიდან.

ყველაფერი ის, რაც ითქვა რიტუალური ხასიათის წესებთან დაკავშირებული ჯაჭვების შესახებ, ეხება მხოლოდ და მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს, დასავლეთ საქართველოში კი ასეთი მოვლენა თითქო არა ჩანს; ყოველ შემთხვევაში ღღემდე გამოქვეყნებული და ჩემთვის ხელმისაწვდომი მასალების მიხედვით არ გვაქვს უფლება, ვილაპარაკოთ დასავლეთ საქართველოში ჯაჭვებთან დაკავშირებული რიტუალური წესების შესახებ. სამაგიეროდ, როგორც უკვე წარმოდგენილი საბუთებიდანაც ჩანს და (განსაკუთრებით თვალსაჩინო და ფრიად მნიშვნელოვანი სურათი გაიშლება ჩვენ თვალწინ დასავლეთ საქართველოს ფარგლებში მოყოლილ ენობრივ სინამდვილეში არსებული ფაქტების გაშუქების დროს) ისტორიული წყაროებიც ამას ადასტურებენ, დასავლეთ საქართველოში ძალიან ფართოდ გავრცელებულია ხაჯალურის ტიპის ჯაჭვები, რომელთა საშუალებითაც ხდებოდა ადამიანთა დასჯა, მათი დაპატიმრება და სხ.

ამგვარად, მაშასადამე, შეუძლებელი არ უნდა იყოს ამ ორი, სხვადასხვა ფუნქციისათვის დანიშნული ჯაჭვების გენეტურად ერთმანეთთან დაკავშირება და მათი საერთო სათავის მოძებნა.

III. გადავიდეთ ახლა მესამე კატეგორიის წყაროებზე.

მესამე კატეგორიის წყაროები, საიდანაც საჭიროა სათანადო ცნობების მოპოება ჩვენი საკვლევი ტერიმინებისათვის, ეს არის ქართული დიალექტები, ცოცხალი ენობრივი მასალები. ამ მხრივ, სპეციალური კვლევა-ძიების ჩატარების გარეშე ძნელია თქმა, თუ რო-

მელ დაალექტში უნდა იყოს შერჩენილი საძიებელი ტერმინი (თუ ტერმინები) ამა თუ იმ მნიშვნელობით. არსებული მასალების მიხედვით კი თითქო შესაძლებელია ითქვას, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს ენობრივ სინამდვილეში (იგულისხმე ქართული ენის დიალექტები) „ხაჯალურის“ არსებობა დადასტურებული არ უნდა იყოს ჯერჯერობით მიანიც; ხოლო, რაც შეეხება დასავლეთ საქართველოს ფარგლებში ქართულად მოუბარ მოსახლეობას, იქ მდგომარეობა სხვანაირია: ირკვევა, რომ მთელ რიგ რაიონებში ტერმინი „ხაჯალური“ იქ ჯერ კიდევ ცოცხალია (სხვა საკითხია, თუ სად როგორ არის წარმოდგენილი მისი ფუნქციები, მატერიალური შედგენილობა და სხ.). ასე, მაგ., ჩემ მიერ უშუალო დაკვირვების შედეგად მიღებული ენობრივი მასალების მიხედვით გამოდის, რომ ხსენებული ტერმინი დღემდე შენახულია, სამეგრელოს გარდა, ზემო აჭარაშიაც; სამურზაყანო-აფხაზეთშიაც და სხვ. სწორედ იმავე გაგებით, როგორც ეს დადასტურებულია სამეგრელოში (ს. კურზუ) ჩაწერილი ტექსტის მიხედვით.

საამისოდ მოვიტანოთ ორიოდ ამონაწერი სათანადო ტექსტებიდან (ქვემო მოტანილი ნაწყვეტები წარმოდგენენ ჩემ მიერ უშუალოდ ადგილებზე ჩაწერილი მასალების ნიმუშებს).

ა) ზემო აჭარულიდან:

1. „იმ დროში (ძველად, მ. ხ.) იყო ზენჯირი, კანდალი. ზენჯირი იყო (რ)კინის ჯაჭვი, იქნებოდა უკანასკნელი ხუთი არშინი სიგრძე, მეტიც. სიმძიმე იქნებოდა ფუთი, ნახევარ ფუთზე ნაკლები არ იქნებოდა. კისერზე დაადებდენ დამნაშავეს. ქვეშ სახჩი სადგომია ტუსალებისა—ჰაფსიხანა, ზედაი დიდუანების სადგური. იმ ზენჯირის თავი იქ იყო გამობმული, უმფროსის, ზენჯირჯის სადგურში. ჯაჭვის თავს რგოლი ჰქონდა. რომ ამოიტანდენ, გაუყრიდენ ჯოხს, კეტს. გძელია ჯაჭვი და პოლზე გდია“¹ (შედ. ბერულას ცნობას).

მათქვამი—ფ. მეხეშიძე, 56 წლის, სოფ. ქედლები, ხულოს თემი, (1926 წ.).

2. „ძველი დედაბრები რომ გაბღვზდებოდნენ, გულმოსლის დროზე იტყოდენ—ხაჯალურა დამაბე კისერზეო!—ვითომ, წამაბი და დამარჩევო.

თავრობა მაშინ ამას ზენჯირს ეტყოდა. კისერზე დასადები იყო გჳალი კინა და დუუკლეტდენ ბოყვით. ერთი თერეფიდან (მხრიდან, მ. ხ.) მობმული იყო ზენჯირი. იმითანა იყო—ოცდათექსმეტი ოყა, ვერ ზიდავ, იქნები და იქნები! იმფერიც იყო, რომ ნაკლები იყო;

¹ იხ. მაკარ ხუბუა: „ზემო აჭარის ენობრივი მიმოხილვა“, ბათომი, 1932, გვ. 36.

ორი ოდა რომაა, იქითა ოდაშია გასული, იქ ჯოხს გუფურიან. იმ ზენჯირსა ცალიბაბა ერქვა თათრულა. დაადვეს ცალიბაბაო, იტყოდნენ. ამას ექ ეტყოდენ „ხაჯალაურს“¹.

მ. ს. ქათამაძე, 70 წლის, ს. დუშკევანა, (1926 წ.).

3. „ეინც რომე ჰაფსი იქნებოდა, იმას დაადებდენ ბოყეს. ჩვენ ტუსაღები ქვევით ვიყავით, ზეით იყენენ ზაფთიები—ზენჯირის თავს ცეცდენ, ზაფთიხანა (sic) ჰერი გამოჭრილი იყო და იქ ეიტანდენ (ზენჯირს) და დაადებდენ ბოყეს. ზენჯირის ზედა თავს ქონდა რგოლი. მაგას ეტყოდენ ხეჯალაურს, ხაჯალაურს. ქალი ქალს ეტყოდა:—„ჰათ ქჷავს შვილიო, ან ქმარი?—ხაჯალაური ადვია, ჰაფსია და ხულაშიაო, ჰაფსიხანაშიო“².

ქ. ს. ცენტერაძე, 60 წლის, ს. ცენტერაძეები. ჰვანის თემი, (1926 წ.).

სანამ სხვა ენობრივი მასალების მიმოხილვაზე ვადავილოდებთ, შეეჩერდეთ აქ მოტანილი ამონაწერების მოკლე ანალიზზე, რადგანაც სათანადო საგალითების თანდათან გამრავლების პროცესში უფრო ძნელი იქნება იმ თავისებურებათა ნუანსების წინ წამოწევა და ხაზგასმით აღნიშვნა, რაც მეტად შეუწყობდა ხელს საკითხის გარკვევაში მეტი კონკრეტულობისა და დამაჯერებლობის შეტანას.

მოტანილი მასალები ჩემ მიერ დალაგებულია ჩაწერის რიგის მიხედვით და საყურადღებოა, რომ პირველი მათქვამის ცნობა, მისი აღწერილობა, კისერზე დასადები ჯაჭვის შესახებ მოცემული, პირდაპირ უდგება იმ სურათს, რომელიც თავშია მოცემული მეგრული გლეხის საუბრის სახით და რომელიც, მაშასადამე, იძლეოდა სტიმულს მთელი მოძვენო კვლევადიებისათვის. აჭარლის მეტყველებაში ზუსტად აღიბეჭდა ხაჯალურის ჯაჭვის ჩვეულებრივი კონსტრუქცია თავისი რგოლით, სიგრძით და სხ. სწორედ ამ უკანასკნელი მდგომარეობის დამახასიათებელი ფრაზებით ხურავენ თავიანთ მოგონებებს ორივე მათქვამი, როგორც მეგრელი — კურზუდან, ისე აჭარელი — ხულოდან: „სორგდღ დიხას უკულნეშის“ (იხ. ზემოთ, გვ. 125) — ეყარა მიწაზე შემდეგ — „გძელია ჯაჭვი და პოლზე გლია“ (პირველი მათქვამის უკანასკნელი ფრაზა აჭარულიდან). ასეთი ნიშანდობლივი აღწერილობის მოცემის—და მიუხედავად, პირველი აჭარელი ასახელებს ამ იარაღს, როგორც უბრალო ჯაჭვს, ზენჯირს. მისთვის სპეციალური სახელწოდება, ამ დასაპატიმრებელი ჯაჭვის მიმართ ხმარებული, უცნობია, მან ის ვერ ახსენა. ხოლო დანარჩენებმა კი იციან

¹ იქვე, გვ. 26.

² იქვე.

ეს სპეციალური სახელწოდება და გარდა ამისა მათი ცნობის მიხედვით ისე გამოდის, რომ ეს ჯაჭვები ყოფილა აჭარაში ხმარებული სხვადასხვა სახის. ასე, მაგ., მეორე მათქვამის მიერ მოცემული ცნობიდან აშკარად ჩანს, რომ ხმარებაში ყოფილა ისეთი დიდი და მძიმე ჯაჭვიც, რომლის ზიღვა შეუძლებელი იყო—ვერ ზიღავ, იქნები და იქნები! იმფერიც იყო, რომ ნაკლები იყო,—ამბობს ის და სწორედ ამ ნაკლები ჯაჭვების აღწერილობაში ემთხვევა მისი ცნობები ხაჯალურის შასახებ მრავლად დადასტურებულ მასალებს. ხოლო რაც შეეხება მძიმე ჯაჭვის ფუნქციებს, ის ალბათ გამოყენებული იქნებოდა საშიშ ტუსალების მიმართ (შეადარე ლამბერტის ცნობა, ზემოთ, გვ, 127).

მნიშვნელობას არ არის მოკლებული ის გარემოებაც, რომ ჩემ მიერ დადგენილი ფაქტების მიხედვით, ეს ტერმინი ლოკალიზებულია გურიასთან ახლო მდებარე აჭარის სოფლებში; მაშინ, როდესაც, ოსმალეთის საზღვრებისაკენ მოქცეულ რაიონებში ის თითქოს არ ჩანს, ყოველ შემთხვევაში ჩემ მიერ შენიშნული არ ყოფილა. საფიქრებელი კია, რომ ეს ტერმინი უფრო ფართოდ ყოფილიყო გავრცელებული აჭარის რაიონებში. განსაკუთრებით პოპულარული ჩანს ეს ტერმინი ქალთა შორის. საქმე იმაშია, რომ მეორე მათქვამი, ქათამაძე, პირდაპირ ქალთა წრიდან იწყებს თავის საუბარს— „ძველი დედაბრები რომ გაბღეზდებოდნენ, გულმოსლის დროზე იტყოდენ—ხაჯალური დამაბე კისერზეო!—ვითამ წამაბი და დამარჩევო“. ცხადია, იმდენად ჩვეულებრივი ყოფილა ეს ტერმინი ქალთა ენისათვის, რომ მათქვამის ცნობიერებაში ამ სიტყვის ხსენება პირველად ყოვლისა ქალთა საზოგადოებასთან არის დაკავშირებული. „თავრობა მაშინ ამას ზენჯირს ეტყოდაო“, ამბობს ის. სამწუხაროდ, მე ისეთ დროს მისდებოდა ადგილობრივ მუშაობის წარმოება, რომ შეუძლებელი იყო ქალთა საზოგადოებასთან დაახლოება და სათანადო მასალების ჩაწერა. ჩემ მიერ ზემო აჭარაში ჩაწერილ, არამცირე მოცულობის, ენობრივ მასალებში სრულიად არ არის მოცემული ქალთა მეტყველების ნიმუშები. ამ მხრივ მდგომარეობა ახლა პირდაპირ ჩინებულია და უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს ხარვეზიც ამოიგება თანდათან, რომ ეს სიტყვა (ხაჯალური) ქალთა შორის უფრო უნდა იყოს შენახული და დაცული, ამას თავის მხრივ მოეპოება ბუნებრივი გასამართლებელი საბუთები, რადგანაც ქალები უფრო მეტ კონსერვატიულობას იჩენენ ხოლმე ენისა და ზნეჩვეულების შენახვის საქმეში, ვიდრე მამაკაცები. ამიტომ, ბუნებრივია ის ისტორიული კოლორიტი და საყოფაცხოვრებო დეტალი, რომელიც მოჩანს ხსენებულ აჭარელთა სხარტულ გამოთქმებში.

ყურადღების ღირსია ამ მხრივ ის გარემოებაც, რომ მესამე მათქვამი აგრეთვე ქალთა წრეში ტრიალებს, როგორც კი საუბრის დროს შემთხვევით წააწყდება თავის მოგონებებში პატიმრობის ამბავს, და თავის მნიშვნელოვან საუბარს პატიმრობის შესახებ ხურავს სწორედ ქალების დიალოგით: „ქალი ქალს ეტყოდა—ჰათ ქყავს შვილიო, ან ქმარი?—ხაჯალაური ადვია, ჰადსია და ხულაშიაო, ჰადსინანაშიო“.

ბ) სათანადო ნიმუშები მეგრელთა მეტყველებიდან (ჩემ შიერ ჩაწერილი სამურზაყანოსა და აფხაზეთში):

1. ოგაფაშ ქუთრი ვაიძირუნო? თიჯგუაშა ინუძღვ კუჩხი (კოს).
ქოფილ კათას ამსერი კუჩხის გეიონწყუნდეს ხუნდის დო ხაჯალურით ქვდნკვრანდეს. ჯამო ვა დანჯგრედვ ი კოს; ჯას დუთხინუანდეს კუჩხის დო კვსერს რკინა გოძღვ, ნაბადია გოქელი მიკი-მიკი. ვალენ ოსქვალი დო დინახალენ ოსქვალამო ჟირი ორგია ქრციღვ, ვალე მეჯუჯუნტანდეს (მესქუნდეს). ათე ჯაჭვის ხაჯალური ჯოხოდვ ჩქინობურათ. ქოფილი კათა ხაჯალურით კვრდვ. ოქუმარეს კვნი გეიონწყუნდეს ხაჯალურს დო კუჩხენს ქენუდგუნდეს ხუნჯიშა დო ორღვ კოჩი.

მ. კვატანი. 105 წლის. ს. კოჩარა. 28. VII. 1933.

თარგმანი:

სახნავი კავის ქუსლი არ გინახავს? ისეთივეში ედვა ფენი (კაცს).
პურობილ კაცებს ამელამ ფეხზე დახსნიდნენ ხუნდს და დაბამდნენ ხაჯალურით. ხის ამარა ვერ დაწვებოდა ის კაცი, ხეს ჩამოაცლიდნენ ფეხს და კისერზე შემოეკვრებოდა, გარშემო ნაბდით შემოხვეული, რკინა. გარედანაც და შიგნიდანაც შესაკვრელ ნაწილებთან ერთად იქნებოდა ორი მხარი (სივრძით), გარედან შესკვნიდნენ. ამ ჯაჭვს ხაჯალური ერქვა ჩვენებურად. პურობილი ხალხი ხაჯალურით ება. დილით კვლავ დახსნიდნენ ხაჯალურს და ფეხებს ხუნდში უდგამდნენ და იყო კაცი.

2. ქიმერთვ [ბოშიქ] ზღვა პიჯიშა დო ათაქ ქოძირვ ვითოჯრო (ბ) დემეფი კვრენი ხაჯალურეფით, ჯაჭვეფით, კაზარმას, ზღვა პის.

— უჩაში დემია ქვმურს თაქია დო ართის ოქკომუნს. ონადირვშა მიდართვ, პარახეფი მექუნს, — (ჯოლორეფი ცოფე დიდ-დიდი) — [უწუ დემქ ბოშის].

ფურკი ქვმურსენ ქოძირვ დო პარახეფქ ქვგუდირთენ, ლეკური მუქრიუ დო გრღვ ჟირხოლო.

— მუ კოჩიექ, ჩქიმი პარახეფი ცვილიე?

გოტახვ ხაჯალურეფი დო ვაათავისფალვ ენეფი¹.

ო. ტ. ვაბელია, 72 წლ. მერხეული, 16. VII. 1933.

¹ იხ. მაკარ ხუბუა, „მეგრული ტექსტები“, 114

თარგმანი:

— მივიდა (ახალგაზრდა) ზღვის პირას და აქ ნახა თორმეტი დევი ხაჯალურებით რომ აბია, ჯაჭვებით, კახარმაში, ზღვის პირას.

— უფროსი დევიო მოვა აქა და ერთს შექამსო, სანადიროდ წავიდა, პარახები მიყავს (ძაღვები ყოფილა დიდ დიდი) — (უთხრა დევიმ ახალგაზრდას).

დაინახა ბული რომ წამოვიდა და პარახები რომ გარს შემოუდგნენ, მოუქნია ხმალი და ორივე გააპო.

— რა კაცი ხარ შენ, ჩემი პარახები რომ დახოცო?

დაამტვრია (ბიჭმა) ხაჯალურები და გაანთავისუფლა ესენი.

3. დოქკადითია ხაჯალური ლინჯიში ათას ხუთოშ საჯენია.

• დოქკადეს ხაჯალური, დოსეშუ ბოშიქ დო ქიმკიკირუ, ქივნმაჯინასია ჩქიმი გაჭირებასია (მეუჩინე რაშიქ ხენწეფეს) — დო ქვაბიშა ხაჯალურით ნიჩვი ქიმკომკირია გვალო ხოლოს. სია თეურე ნება გეიშელია დო უკული ფერ შურს მეუბარქია მა თე ქვაბისია — დუგორგილუანქია. (უწუ ბოშის).

ტ. კვარაცხელია, 80 წლ. ს. ნაა, 20. VII. 1933

თარგმანი:

— გამოკვერეთ სპილენძის ხაჯალური ათას ხუთასი საჯენი.

გამოკვერეს ხაჯალური, დაახვია ახალგაზრდამ და უკან (უნაგირზე) შემოიკრა.

— გადახედოს ჩემს გაჭირვებასო (შეუთვალა რაშმა მეფეს) დნ ქვაბთან ძალიან ახლოს მიმაბი პირითო, შენ იქიდან ნებართვა გამოიტანე და შემდეგ ისეთ სულს შეუბერავ მე ამ ქვაბსა — გავაცეხო.

4. დანაშენდგ მითინ მუთუნსენ, ოჭოფუნდეს დო ხაჯალურს ქეუღედანდეს, კესერს გინუჯოთანდეს დო მასაქე ართიანს, ართი ხაჯალურიენო? ბრელიე. მასაქე ართიანს დო ათაშ მეუხენა „ვაგა“ — ში მარაგადე შორო.

გ. ფშაკაია, 80 წლ. ს. აჩიგვარა, 6. VIII. 1933

თარგმანი:

„ვინმე რამეს რომ დააშავებდა, დაიჭერდნენ და ხაჯალურს შეებაზდნენ, კისერზე გადაუღებდნენ და გადაბმულია ერთმანეთზე. ერთი ხაჯალური ხომ არ იყო? ბევრია. მიბმულია ერთმანეთზე და (პატიმრები) ასე სხედან (პირისპირ) მოტირალე ხალხის მსგავსად (ძველად მიღებული ჩვეულება მიცვალებულის კუბოსთან).

5. ხაჯალური ქოგამგონებე თექეთ, თი დოხოორეს, მედანასეს: ჩიჩუნეს, პატონსქუალენს, ფაღვენს, — თექეთ ბრელიშა გეუბუნუაფუნა ხაჯალური.

3. ლუკაა — 100 წლ. ს. აბჟაყვა, 13. VII. 1933

თარგმანი:

„ხ ა ჯ ა ლ უ რ ი; კი, გამიგონია. იქაც, იმ სასახლეში, მედანა-ხეში—ჩიჩუებს, დადიანებს, ფალავებს — იქაც ბევრისთვის შეუბამთ ხაჯალური“.

მოტანილ მაგალითებიდან, ოთხი გარკვევით მიუთითებს ხაჯალურზე, როგორც ადამიანთა დასასჯელ იარაღზე—კისერზე დასადებ ჯაჭვზე. ერთი ამ მათქვამთაგანი მნახველია ისეთი სურათის, როდესაც ხაჯალურით დაბმულია რამდენიმე კაცი, ზედი-ზედ ერთმანეთზე მიკრული.

ამავე მაგალითებში ყურადღების ღირსია ის გარემოება, რომ მეორე მათქვამის მიხედვით ეს ხაჯალური გამოყენებულია დევთა დასაბმელად; მაშასადამე, ხმარებულია ზღაპრული სიუჟეტის გასაშლელად, რეალურ სინამდვილეს დაშორებულ ამბებთან, მაგრამ ამის-და მიუხედავად, მაინც გაგებულა იმავე ფუნქციებითა და მნიშვნელობით, როგორც ეს ხმარებულია აჭარაშიაც. არის განსხვავება: ხაჯალური, როგორც ჯაჭვი, გამოყენებულია ზღაპრული ცხენის—რაშის დასამორჩილებლად და დასაბმელადაც. საამისო მაგალითი წარმოდგენილია ზემო მოტანილ ამონაწერებიდან მესამე მათქვამის მიერ (მეგრული ენის მასალებიდან, რომელიც აფხაზეთში იქნა შეგროვილი); ცხადია, მაშასადამე, ამ შემთხვევაში ხაჯალურს ეკისრება სულ სხვა ფუნქცია, ვიდრე ეს არის წარმოდგენილი სხვა მრავალ შემთხვევაში ადამიანთა დასაპატიმრებლად გამოყენების დროს. ყოველ შემთხვევაში, ამ ფუნქციონალური სხვაობის-და მიუხედავად, ჩვენს განკარგულებაში მყოფი მასალები აშკარად მიუთითებენ ხაჯალურზე, როგორც რკინის ჯაჭვზე (და არა ხის იარაღზე). მესამე მათქვამის მიერ მოცემული ფაქტის ენობრივ სინამდვილეში არსებობას მხარს უჭერს ერთერთი მათქვამი, რომლის მიხედვით —

„ხაჯალური უჯოხოდეს ჯვეშო დიდი, შხუ ჯაჭვიშა“ (სამსონ ქარდა, მეხრეთელი, 16. VII. 1933); „ხაჯალურს ეძახდენ ძველად დიდ, მსხვილ ჯაჭვს“. ანალოგიური გაგებით ეს ტერმინი არა იშვიათად არის ხმარებული იმავე რაიონებში (აფხაზეთისა და სამურზაყანოში).

რომ სამეგრელოს სინამდვილეში ბატონყმობის დროს ხშირი მოვლენა იყო ყმების ხაჯალურით დაბმა და დაპატიმრება, ამას სხვათა შორის ასაბუთებს ჟკანასკნელი (მეხუთე) მათქვამი აბჟაყყადან (აფხაზეთი), პავლე ლუკა, რომელიც ამბობს, რომ სამეგრელოში ხშირად უსჯიათ გლეხები ხაჯალურის დადებით და დაპატიმრებით მებატონეებს, თავადებს, გვარად ჩიჩუებს, დადიანებს, ფალავებს და სხვა.

გარდა ამისა, სამურზაყანოსა და აფხაზეთში ჩაწერილი მასალები გარკვევით სვამენ საკითხს ხაჯალურის სხვადასხვა სახის შესახებ; კერძოდ, მეოთხე მათქვამის (გელათია ფშაკია) ცნობა იმის

მადასტურებელია, რომ ჯაჭვები გამოყენებულია მასიური პატიმრობისათვისაც (ისე, როგორც აჭარაში)—ერთი ხაჯალური კი არ იყო, ბევრი იყო, ამბობს ის, და საილუსტრაციოდ მოყავს მეტად მოხდენილი შედარება, ძველი წესების თანახმად, მიცვალებულის კუბოსთან ორ წყებად ერთმანეთის პირისპირ ჩამჯდარ მგლოვიარეთა მიერ გამართული მოთქმა-გოდების შესახებ.

ბ) დასასრულს ენობრივ სფეროში საძიებელი ტერმინის ამითუ იმ სახით არსებობის შესახებ მოვიტანოთ კიდევ ერთი ცნობა, რომელიც თავისი ხელით დაწერა და თავაზიანად გადმომცა ლაშხური ენისა (ქვემო სვანური) და საყოფაცხოვრებო საკითხების ზედმიწევნით მკოდნემ და მკვლევარმა ა. ონიანმა. მომყავს მისი ცნობა დედნის სათანადო ნუანსების დაცვით:

— ხაჯაროული ეწოდება ლაშხურად კაცის ან ქალის დასაბოროტ იარაღს, რომელსაც დაადებდენ კისერზე და ან შეუდებდენ ფეხებში დაპატიმრებულს, რომ გაქცევის არ ყოფილიყო საშიში; ისინი ინახებოდენ დადიანების ციხე-კოშკებში და იქვე ჰყავდათ ხაჯაროულ დადებული პატიმრები. ხაჯაროული შესდგებოდა ხის მასალისაგან და ზოგი მათგანი დაედებოდა პატიმარს კისერზე, ხოლო ზოგიც ფეხებში—და პატიმარი უნდა მჯდარიყო ალაგობრივ უმოძრაოდ და მის გამო განიცდიდა საშინელ წამებას. განსაკუთრებულ თვისებას ხაჯაროულისას შეადგენდა მისი სიმძიმე, ე. ი. იგი მზადდებოდა უმთავრესად მუხის ხის მასალისაგან.

ა. ონიანი. ტფილისი, 1934 წ. იანვრის 4.

II

წინა თავში მე უკვე შევეხე ჩემი კვლევა-ძიების იმ პოზიტურ ნაწილს, რომლის ფარგალშიაც საკმაო სიცხადით მოჩანს საძიებელ ტერმინების გასარკვევად დასაყრდენი პუნქტები: ისტორიული რეალიები, მატერიალური კულტურის ნაშთები და ენობრივი სინამდვილიდან აღებული ფაქტები. ხოლო ასეთი მუშაობის ჩატარების შედეგად ჩვენ უკვე ვღებულობთ გარკვეულ ნიადაგს აღებული ტერმინების ნათელსაყოფად, მათი ლინგვისტური ანალიზის სათანადო ხაზებში დასადგენად. შევეხოთ მათ ცალცალკე.

1. „ხაჯალური“, მაშასადამე, წარმოადგენს მეგრულ ენობრივ სინამდვილეში შემონახულ ფორმას, რომლის საბადლოდ იმავე დასავლეთ საქართველოს ფარგლებში მოქცეულ, ქართულად მოუბარ რაიონებში დადასტურებულია „ხაჯალური“. ხოლო რაც შეეხება აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობას, აქ კი ეს ტერმინი უცხოა. მაშასადამე, ბუნებრივად იბადება საკითხი მისი ხანდაზმულო-

ბის შესახებ, სათანადო გავრცელების გეოგრაფიულ არესთან დაკავშირებით. ისტორიული რეალიების მიხედვით შეიძლება კატეგორიულად ითქვას, რომ მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველ ნახევარში ეს ჯაჭვები ფართოდ არის გამოყენებული, როგორც აღნიშნა დასასჯელი იარაღი, მართლმსაჯულების ხაზითაც და კერძო პიროვნებათა ურთიერთობის პრაქტიკაშიაც. ამისდამიუხედავად ამ ჯაჭვების აღნიშნული სპეციალური სახელწოდება ხსენებულ ეპოქაში ჯერ კიდევ არ ჩანს თითქოს, ყოველ შემთხვევაში პოპულარული არ უნდა იყოს მეგრულ ენობრივ სინამდვილეში მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველ ნახევარში მინც, რადგანაც, წინააღმდეგ შემთხვევაში მოსალოდნელი იქნებოდა, რომ სამეგრელოს მაშინდელი ცხოვრების ისეთი საფუძვლიანი მკოდნე, როგორიც იყო არქანჯელო ლამბერტი, ამის შესახებ იტყობდა რამეს თავის შესანიშნავ წიგნში, „სამეგრელოს აღწერა“-ში; მით უმეტეს, რომ ამ უკანასკნელში აღნიშნა პატიმრობისა და დატყვევების საკითხისადმი მიძღვნილია სპეციალური თავი. უფრო მეტის თქმაც არის შესაძლებელი: საფიქრებელია, რომ ეს სიტყვა არ იყოს ადგილობრივი ენების მონაცემი, რადგანაც არც ერთ ისტორიული ტერატიურულ ძეგლში (ზემოხსენებული ვერსიის გარდა) მისი კვალი არ ჩანს. ამიტომ, ბუნებრივად რომელიღაც უცხოური ენობრივ სინამდვილის სამყაროდან შემოსულ ფაქტად უნდა იქნეს ის აღიარებული. თუ ეს ასე იქნებოდა, მაშინ იბადება საკითხი: რომელი ენობრივი სინამდვილის წარმომადგენელია ის? მე ვფიქრობ, რომ არაბული ენიდან არის შემოსული „ხაჯალური“ დასავლეთ საქართველოში („ხაჯალური“ მეგრულში).

საბუთები ამისათვის:

ა) დასავლეთ საქართველოს ქართველ მოსახლეთა ენობრივ სინამდვილეში საძიებელი ტერმინის არსებობის დამადასტურებელ ფაქტების კვალს შავი ზღვის სანაპირო ზოლის გაყოლებით (აფხაზეთი, სამეგრელო, აჭარა) ჩვენ პირდაპირ მივყევართ თურქული გზით არაბული ენის წიაღისაკენ.

შენიშვნა: ამ დებულების საწინააღმდეგოდ არაფერს ლაპარაკობს ის ფაქტი, რომ ოფიციალურ თურქულ ლექსიკონებში ეს სიტყვა თითქო შეტანილი არ არის. სანამ თურქული დიალექტები მეცნიერულად შესწავლილი არ არის, მანამ არ შეიძლება დაზუსტებული ცნობების მოცემა ხსენებულ ენებში მისი ხმარება-არხმარების შესახებ.

ბ) მე-17, მე-18 და ნაწილობრივ მეცხრამეტე საუკუნის მანძილზე შავი ზღვის სანაპიროებზე ტყვეთა ყიდვა-გაყიდვის გაძლიერებულმა პრაქტიკამ შეუწყო ხელი ტერმინ „ხაჯალური, ხაჯალურ“-ის დამკვიდრებას ზემოხსენებულ რაიონებში.

გ) სწორედ ამავე რაიონებიდან უნდა გამოჰყოლოდეს ეს სიტყვა, რამდენიმედ შეცვლილი სახით (ხალაჯაური), სულხან საბა ორბელიანს ევროპიდან დაბრუნების პროცესში. ქრონოლოგიურად ეს ის დრო არის, როდესაც საბას თავის ლექსიკონზე მუშაობა დამთავრებული აქვს. ამით უნდა აიხსნებოდეს ის გარემოება, რომ ჩვენ მიერ საძიებლად აღებული ტერმინები, არც „ხალაჯაური“ და არც „დადიანური“, მის მიერ შეგვიწილ ლექსიკონში შეტანილი აღარ აღმოჩნდა (იხ. ავტოგრაფი-ნუსხა).

დ) რომ ეს სიტყვა არაბულიდან უნდა მომდინარეობდეს, ამას ამაგრებს შემდეგი გარემოება: კლასიკურ არაბულში დაცულია სიტყვის ძირი—ჰაჯალა. ۛ (აორისტი), რაც ნიშნავს ცალფეხით რკინის ბორკილებში ხტომას; აქედან გვაქვს მასდარი-ჰაჯალანუნ (შესაკრავი ჯაჭვები, ბორკილები). სწორედ ამასთან უნდა იყოს დაკავშირებული „ხალაჯაური“-ს წარმოშობა ჩვენში.

განსაკუთრებული სიზუსტით არაბულ გამოთქმას უახლოვდება აჭარული ფორმა „ხალაჯაური“, რომლის მესამე ხმოვნის ადგილობრივ ნიადაგზე ახსნა საძნელო საქმე იქნებოდა.

ე) საძიებელი ტერმინის არაბულ ენობრივ სინამდვილესთან დაკავშირების საწინააღმდეგოდ შეიძლებოდა თითქმის გამოყენებულიყო დაბოლოება „ურ“, რომელიც დაემთხვა ადგილობრივი წარმოშობის სუფიქსს. მაგრამ ის გარემოება, რომ მოცემული არაბული სიტყვის უკანასკნელი ძირეული თანხმოვანი არის „ნ“ (ლიკვიდ „ლ“-ს მომდევნო), განუსაზღვრელობის მაჩვენებელ ნუნაციის დართვით ქმნის შესაძლებლობას დავუშვათ, რომ მთელი ეს დაბოლოება დაკავშირებულია ტერმინის არაბულ სახეობასთან, თუმცა გამაგრებული კია ქართველურ ენებში ხმარებულ ადექტურ ფორმათა მაწარმოებელ იმავე სახის (ურ) სუფიქსის არსებობით.

2. ტერმინი „დ დაანურ“ ნაწილობრივად ფუძისაგან „დადიან“ ზემოხსენებულ, სადაურობისა (ან წარმოშობის) მაჩვენებელ, „ურ“ სუფიქსის დართვით, და წარმოადგენს ადექტურ (მსაზღვრელს), რომლის სასაზღვრი („ჯაჭვი“) ჩამოშორებია მას. აქ მოცემულია ისეთივე შემთხვევა, როგორც, მაგ., არაიშვიათად ხმარებული „კახური“ (ლვინო), „შონური“ (ლვინო, ვაზი, ქული — მეგრულში) და სხვ.

III

დ ა ს კ ვ ნ ა

გამოკვლევაში მოცემულ სათანადო ცნობებს—ისტორიულ-ლიტერატურული წყაროებიდან, მატერიალური კულტურის ნაშთებიდან და ენობრივი სინამდვილიდან აღებულს თავი რომ მოვეუყაროთ, მივიღებთ შემდეგი დასკვნითი ხასიათის დებულებებს:

1 „ხაჯალური || ხაჯალური“ არის სპეციალური კონსტრუქციის გრძელი ჯაჭვი; მის ერთ-ერთ თავზე მიმაგრებულია ყელზე შემოსაკრავი და კისერზე დასადები რკინისავე მოწყობილობა, რომლის მოძრავ რგოლში უნდა იქნეს გატარებული მთელი ტანჯაჭვი, რომ კისერზე შემოკრული და ერთმანეთზე აცმული ნაწილები არ იქნეს დაშლილი; ტანჯაჭვის მეორე თავი ბოლოვდება რგოლით, რომელიც ადამიანის კისერზე ჯაჭვის დადებისა და სათანადო ნაწილების ერთმანეთში გაყრის შემდეგ, გაიტანება გარეთ, კედელში დატანებული ხერელის საშუალებით, და იქ გაეყრება ჯოხი, ან ღირე.

2. ჩვენს განკარგულებაში არსებული ურყევი საბუთების მიხედვით ეს ჯაჭვი, ამავე სახელწოდებით—„ხაჯალური || ხაჯალური“, გამოყენებულია ადამიანის დასასჯელ იარაღად დასავლეთ საქართველოს მთელ რიგ რაიონებში—განსაკუთრებით შავი ზღვის სანაპირო ქვეყნებში—სამეგრელოს (მთავრობისა და მებატონეების მიერ, ყმების მიმართ), აჭარას (ხელისუფლების, იგივე მებატონეების მიერ) და სამურხაყანო—აფხაზეთში მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში, ბატონყმობის გადავარდნის დრომდე.

3. ქართული სალიტერატურო ძეგლის „ქილილა და დამანა“-ს ერთ-ერთი (C) ვერსიის (საბა-სულხან ორბელიანის რედაქციით ცნობილი, მაშასადამე, იგივე, რაც ნაბეჭდი ვერსია) მიხედვით ეგვევ ტერმინი, ცოტაოდენი შეცვლილი სახით—„ხალაჯური“—პირველად დადასტურებულია მე-18-ე საუკუნის მეორე ათეულის შუალედში და გამოყენებულია, კონტექსტის მართებული გაგებით, როგორც დამნაშავეს დასაპატიმრებელი მძიმე ჯაჭვი.

4. ამავე ძეგლის B ვერსიით (ვახტანგის თარგმანი) სათანადო აღგწლას ხმარებულია ტერმინი „დადიანური“, რითაც აღნიშნულია თვალსაჩინო კატეგორიულობით იგივე მძიმე ჯაჭვი, დამნაშავეს დასაპატიმრებლად და კისერზე გადასადებლად გამოყენებული.

5. ხოლო ხსენებული ძეგლის A ვერსიით (რომლის სათანადო ადგილების სპარსულიდან ქართულ ენაზე გადმოღება მიეწერება ვილაც ირანელს) შესაფერ ტერმინად მოცემულია „უდრეკული“, რაც შეესატყვისება (ისე, როგორც ორი დანარჩენი: ხაჯალური || დადიანური) დედნის „ბანდე გერან“-ს და თითქოს ყველაზე უკეთ გამოხატავს ამ უკანასკნელის ორმაგ ბუნებას სპარსულში—ხან რკინის იარაღად მიღებულს (ბორკილი), ხან კიდევ ხისად (ურდული), და სხვ.

6. კისერზე დადებით ადამიანთა დასაპატიმრებლად გამოყენებული მძიმე ჯაჭვი „დადიანური“, „ხაჯალური“ ჯაჭვის მსგავსი, ამ უკანასკნელისაგან განსხვავდება მხოლოდ სიგრძით (ის მეტია ჩვეუ-

ლებრივი „ხაჯალური“-ს ჯაჭვზე) და ბოლო ნაწილით, რომელიც მოკლებულია ჯოხის გასაყრელ რგოლს.

7. ორივე ტიპის აღნიშნული ჯაჭვები—„ხაჯალური“ და „დადიანური“—გავრცელებული ყოფილა სამეგრელოში მე-17 საუკუნის პირველი ნახევრიდან მაინც (თუ უფრო ადრე?) (სპეციალური სახელწოდების გარეშე?).

8. საისტორიო წყაროებისა და სათანადო ექვმიუტანელი საბუთების უქონლობის გამო, ჯერჯერობით ძნელია განსაზღვრა, თუ რა დროიდან შემოდის სამეგრელოში (და საერთოდ დასავლეთ საქართველოში) ამ ჯაჭვებისათვის განკუთვნილი სპეციალური სახელწოდებანი—„ხაჯალური“, „დადიანური“.

9. ამავე სახელწოდებით „ხაჯალური“ „ხაჯალური“ დადასტურებულია ანალოგიურივე ფუნქციისათვის განკუთვნილი, სპეციალური კონსტრუქციის კისერზე შესაბამელი ხის იარაღი (უღელი), რომელიც მართლმსაჯულების მიერ გამოყენებულია ერთ-ერთი მსხვილი ფეოდალის დასასჯელად იმერეთში (მე-18 საუკ.).

10. დასავლეთ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში (ხსენებული ჯაჭვების მასურად ხმარების რაიონებში—აჭარა, სამეგრელო, სამურზაყანო, აფხაზეთი) არსებულ ენობრივ სინამდვილეზე დაყრდნობით, ამ უკანასკნელის თავისებურებათა დასადგენად წარმოებულ მუშაობის პროცესში უშუალო დაკვირვების შედეგად მიღებული მასალების მიხედვით, დადასტურებულად უნდა ჩაითვალოს ტერმინი „ხაჯალური“ „ხაჯალური“-ს (ეს უკანასკნელი მხოლოდ აჭარაშია შენიშნული) არსებობა, როგორც ხსენებული ჯაჭვების აღნიშნული სპეციალური სახელწოდება.

11. ლაშხეთში კი ადგილობრივ მკვიდრთა ცოცხალ მეტყველებაში ხმარებულია ტერმინი „ხაჯაროული“, რომელიც, იმერეთშივე ლოკალიზებული და ილ. ჭყონიას მიერ აღნიშნული ცნობის პარალელურად, გამოყენებულია ადამიანთა დასასჯელი ხის იარაღის სახელწოდებად და თავისი კონსონანტიზმით რამოდენიმედ განსხვავებულია დასავლეთ საქართველოს დანარჩენ რაიონებში გავრცელებულ შემომოტანილ ტერმინის სათანადო ბგერითი შედგენილობისაგან (მეტათვისი).

12. პირველი ტერმინი ლინგვისტურად უნდა უკავშირდებოდეს არაბული ენის სამყაროდან მომდინარე ფაქტებს. მეორე-კი წარმოშობილია ადგილობრივ ნიადაგზე.

